

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО–МОГИЛЯНСЬКА
АКАДЕМІЯ»**

Факультет гуманітарних наук

Кафедра культурології

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

галузі знань 03 «Гуманітарні науки» напряму підготовки 034

«Культурологія»

з теми:

**ДИТЯЧА НАРЦИСИЧНА ТРАВМА У ФІЛЬМІ А. ТАРКОВСЬКОГО
«ДЗЕРКАЛО»**

**Виконала студентка 2 р.н.:
Делавар-Касмаї Дарія Моххамадівна**

**Науковий керівник:
кандидат філософських наук
Брюховецька Ольга В'ячеславівна**

**Рецензент:
кандидат філософських наук
Кольцов Михайло Олександрович**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРЦИСИЗМУ У ПСИХОАНАЛІЗІ	8
1.1. Базові уявлення про нарцисизм.....	8
1.2 Нарцисичний розлад особистості. Ознаки та характеристики.	12
1.3 Причини нарцисичного розладу особистості	14
1.4 Особливості нарцисичної депресії.....	18
1.5 Реальне Я і грандіозне Я при нарцисичному розладі	24
1.6 Явний та прихований нарцисизм	30
РОЗДІЛ 2. НАРЦИСИЧНА ТРАВМА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ.....	39
2.1 Теоретичні положення про травму	39
2.2 Нарцисична сім'я, ознаки та характеристики	46
2.3 Характерні паттерни у поведінці травмованої людини	54
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ФІЛЬМУ «ДЗЕРКАЛО»	61
3.1 Психоаналіз та кінематограф	61
3.2 Психоаналітичний підхід до фільму «Дзеркало».....	70
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	88
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Андрій Тарковський – один з найвідоміших та найталановитіших режисерів, не тільки на пострадянському просторі, а в усьому світі. Найбільше він відомий такими кінострічками як «Соляріс», «Сталкер», «Андрій Рубльов», «Іваново дитинство» та предмет мого дослідження – «Дзеркало». Тут він не просто говорить загадками, але навмисно заплутує глядача: Маргарита Терехова грає і дружину героя, і мати в його спогадах; Ігнат Данильцев – сина героя і самого героя в тих же спогадах; бабуся, роль якої дісталася матері режисера Марії Іванівні, чомусь не впізнає онука; онук при цьому розмовляє з вигаданими мешканцями квартири. Логіка в цих нестикуваннях з'являється, коли розумієш, що фільм відтворює роботу пам'яті – з її уривчастими, спотвореннями, підмінами і білими плямами. Саме через складність роботи із зображенням психічної реальності «Дзеркало» входить в списки найбільш значущих фільмів в історії світового кіно, а ім'я Тарковського ставлять в один ряд з Фелліні, Антоніоні та Бергманом. Ця кінострічка особливо мене зацікавила та залишила безліч запитань, на які я б хотіла поглянути через призму психоаналізу та невротичних патологій. Існує ряд робіт, що аналізують фільм з погляду релігії, символізму та навіть біографії самого режисера, але я б хотіла поглянути на «Дзеркало» з точки зору Trauma Studies.

У той самий час зростає науковий інтерес до феномену нарцисизму. Непрямим підтвердженням такого зростання є велика кількість (за останній 1015 років) наукових монографій і публікацій на дану тему за кордоном, (А. М. Купер (2000), С. М. Джонсон (2001), Е. П. Моррісон (1986), Дж. П. Тенгні і Р. Л. Дерінг (2004), а також Е. Т. Соколова і Є. П. Чечельницька (2001), І. Ю. Млодик, 2009 і інші). Ймовірно, це обумовлено тим, що багато дослідників

відзначають істотне зростання нарцисизму і нарцисичних розладів в суспільстві. Назва даного розладу є метафоричною. Вона бере своє походження з античного міфу про Нарциса – прекрасного юнака, що закохався у відображення самого себе та загинув від нерозділеного кохання. Ця історія – відображення нарцисичної проблематики, проблемою якої є неможливість людини з нарцисичним розладом бути в контакті з Іншим. Під контактом я маю на увазі здатність бачити в іншому особистість, ставитися з розумінням до оточуючих, поважати його індивідуальність, вступати з ним у стосунки не тільки заради якихось досягнень, бути здатними до справжньої близькості. Ці проблеми є похідними від патологічної поведінки невротичного нарциса. Перелічені нами твердження та проблеми спричиняють *актуальність цієї дослідницької роботи.*

У спробах пояснити феномен нарцисизму клініцисти звертаються до причин і механізмів його формування. Типова ситуація, яка веде до виникнення нарцисичного розладу, виховання дитини за типом «нарцисичного розширення». Якщо оточення дитини дає їй зрозуміти, що вона важлива не тому що вона просто є, а через виконання певних функцій, або вимог, щоб дитина була іншою, ніж вона є насправді, то справжні почуття і бажання дитини придушуються нею ж через страх бути кинutoю та незрозумілою. Така дитина отримує несвідомий меседж: «Будь тим, ким я хочу тебе бачити, і я буду тебе любити». Внаслідок цього розвивається фальшиве компенсаторне Я, або «хибне Я» (Д. Віннікот), захист якого вимагає величезних зусиль. Важливо зазначити, що у ставленні батьків до дітей присутні як бажання реалізувати власний нарцисичний проєкт, так і любов, розуміння, емпатія. У разі переважання нарцисичних ознак – головною метою дитини стає виконання певних функцій і відповідність очікуванням батьків.

Мета роботи в тому аби описати нарцисичний розлад особистості, виділити основні характеристики та застосувати їх щодо героїв фільму А. Тарковського «Дзеркало». Для досягнення поставленої мети я поставила наступні **задачі**:

- Концептуалізувати поняття нарцисичного розладу особистості та поняття нарцисичної травми.
- Перевірити та підтвердити гіпотезу щодо психічних розладів головних героїв кінострічки.
- Порівняти поведінкові паттерни героїв фільму «Дзеркало» з паттернами людини з нарцисичним розладом.
- Порівняти поведінкові паттерни героїв фільму «Дзеркало» з паттернами людини, що зазнала нарцисичної травми.
- На основі проведених порівнянь зробити висновки.

Об'єктом дослідження є кінострічка Андрія Тарковського «Дзеркало».

Предметом дослідження є нарцисичний невротичний розлад у кінострічці Андрія Тарковського «Дзеркало».

Ступінь розробки проблеми.

Детальному аналізу «Дзеркала» присвячено безліч робіт. Серед них варто виділити роботу «Дзеркало» Наташі Сінессіус, в якій розглядається історія створення та основні теми фільму. Книга «Критична теорія ритму і темпоральна: Метаморфози пам'яті та історії в «Дзеркалі» Андрія Тарковського» Нельсона Толлофа присвячена розгляду філософії фільму, зокрема філософії часу, ритму, історії і пам'яті; також в кінці дається текстуальний аналіз «Дзеркала». У книзі «Дзеркало» Андрія Тарковського: Драма еросу» Жана-Крістофа Феррарі досліджуються теми пам'яті і еротизму.

В роботі «Трансцендентальний дискурс в кіно: способи маніфестації трансцендентного в структурі фільму» Людмили Ключової проведений детальний покадровий аналіз «Дзеркала» з виділенням основних кодів – символічних, культурних, наукових та інших.

Варто виділити окремі статті, присвячені «Дзеркалу». Леонід Баткін виконав цілісний аналіз фільму а також спробував вписати фільм в контекст радянського кінематографу середини 70-х рр. Сергія Філіппова цікавить «Дзеркало» з точки зору створення образів сновидіння в кіно. Алессіо Скарлато зробив покадровий аналіз фільму. Девід Джордж Менард аналізує «Дзеркало», звертаючись до поняття «образ-час» Жюльєна Дельоза. Пітер Кінг досліджує функцію часу і простору в «Дзеркалі». У статті Джонатана Райта аналізується предметний світ «Дзеркала» з точки зору еко- критики.

Також слід виділити книги, присвячені творчості Тарковського в цілому. Майя Туровська пише про кожен фільм окремо, а також розбирає повторювані мотиви в фільмах Тарковського. Антуана де Бека займає проблема пам'яті в «Дзеркалі». Джонсон і Грем Петрі аналізують виразні і стилістичні засоби в фільмах режисера. Ігор Евлампієв вивчає філософську проблематику фільмів Тарковського. Шон Мартін проводить аналіз всіх фільмів режисера. Джереми Марк Робінсон досліджує функцію символів, звуку, а також пише про релігійні теми творчості Тарковського. Роберт Бёрд пропонує подивитися не на мотиви фільмів режисера, але на «елементи», якими можуть бути простір, час, уява, атмосфера і інші. Дмитро Салінський розробляє і застосовує герменевтичний підхід до творчості Тарковського. Томас Редвуд використовує неформальний метод. Наріман Скаков приділяє увагу всім фільмам режисера, а в розділі про «Дзеркало» звертається до філософії пам'яті.

Метод психоаналізу в інтерпретації кінематографу розкрила в своїй

статті Осипова Н.О, авторка розробила специфіку відображення психології несвідомого в кінематографі на прикладі творчої діяльності режисера Ф. Озона.

Питання про сприйняття фільму як частково несвідомо створеної структури піднімає в статті «Дивитися фільм зсередини» французький дослідник Ж.-Деотт, де в якості основної тези автор висуває судження про те, що свідоме і несвідоме сприйняття співвідносяться один з одним як сон і фізіологічні процеси в організмі.

Методологічно дослідження розташоване в полі теорії trauma studies та cinematography studies. Емпіричну базу роботи складала стрічка Андрія Тарковського «Дзеркало» та досліджувані мною наукові праці.

Новизна дослідження полягає у новому психоаналітичному погляді на творчість Андрія Тарковського. На спробу по-іншому поглянути на персонажів та героїв, що були створені ще у 70х роках минулого століття, на їх психологічні проблеми, переживання та травми. Вперше було проаналізовано фільм Андрія Тарковського «Дзеркало» в контексті Trauma Studies.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, бібліографії та додатків (кадрів із кінофільмів).

1. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРЦИСИЗМУ У ПСИХОАНАЛІЗІ

1.1. Базові уявлення про нарцисизм

Термін «нарцисизм» З. Фройд став вживати з 1905 року слідом за П. Некі і Х. Еллісом, що використовують його при описі особливого виду сексуальної перверсії. Про запозичуванні у Некі Фройд пише в роботі «Про нарцисизм» (1914); пізніше, в примітці, доданій до «Трьох нарисів з теорії сексуальності»¹ в 1920 році, він стверджує, що термін був введений Еллісом. Фактично, як пишуть Ж. Лапланш і Ж.-Б. Понталіс в «Словнику з психоаналізу»², поняття «нарцисизм» почав застосовувати Некі, коментуючи в 1899 році концепцію Елліса, який першим в роботі «Психологічне дослідження автоеротизму» («Autoerotism, a psychological study», 1898)³ співвідніс автоеротизм з почуттям самозахоплення і міфом про Нарциса.

У «Трьох нарисах з теорії сексуальності» (1905)⁴ Фройд вважає «нарцисизм» гомосексуальним вибором об'єкта, що базується на відношенні люблячої матері до Я. Нарцисизм розглядається як сексуальна перверсія. У «Випадку Шребера»⁵ (1911) нарцисизм починає розумітися як особлива стадія

¹ Freud, Sigmund (1962). *Three Essays on the Theory of Sexuality*, trans. James Strachey. New York: Basic Books P.208

² . Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис: пер. с франц. Н.С. Автономовой. – М.: Высш.шк., 1996. – с.246.

³ Ellis, Havelock. Auto-erotism: a psychological study .*Alienist and neurologist* (1880-1920); East bridgewater vol. 19, iss. 2, (Apr 1, 1898): p. 103

⁴ Ibid. p.95

⁵ Фрейд, Зигмунд. Случай Шребера. Психоаналитические заметки об автобиографическом описании случая паранойи, 1911. – с.27

психосексуального розвитку, проміжна між автоеротизмом і об'єктною любов'ю. На стадії нарцисизму, на відміну від автоеротизму, об'єктом любові вже стає Я як ціле, як єдиний образ тіла. Пізніше, в «Я і Воно»⁶ відмінності між автоеротизмом і нарцисизмом не братимуться до уваги. В «Тотемі і Табу»⁷ представлена та ж точка зору, що і в «Випадку Шребера»; стверджується, що на цій стадії розвитку дитині властива віра у всесильність думок.

У 1914 році Фройд присвячує нарцисизму окреме дослідження. У роботі «Про нарцисизм» новим, в порівнянні з визначенням про перверсію, є розуміння нарцисизму як «лібідозної інвестиції в Я». З посиланням на принцип збереження лібідозної енергії постулюється рівновага між Я-лібідо і об'єктним лібідо: чим більше перше поглинає друге, тим сильніше те виснажується. Концентрація лібідо на Я стає патогенною у випадках парафренії з маренням величі та іпохондрії. Фройд поділяє ідеї К.Абрахама про процес запитування лібідо суб'єктом⁸, описаному ним на прикладі «раннього слабоумства». Нарцисизм описується як лібідозне доповнення до егоїстичного інстинкту самозбереження: сильний егоїзм захищає від хвороби, але врешті решт, необхідно почати любити, аби не хворіти.

Виділяються два типи любові: з анаклітичним вибором об'єкта, коли любиш «жінку-вигодовувальницю» (материнський образ) або «ту, що захищає

⁶ Фрейд, З. "Я" и "Оно". Избранные работы / З. Фрейд ; переводчик Л. Голлербах. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — с.81

⁷ Фрейд З. Тотем и табу: Психология первобытной культуры и религии. Пер. с нем. М. В. Вульфа. М. — Пг.: ГИЗ, 1923. с. 198

⁸ Abraham, K. (1907). О значении сексуальной травмы в детстве для симптоматиологии раннего слабоумия. В Hilda, C., Abraham, M.D. (Ed) (1955). Клинические статьи и эссе по психоанализу. Лондон: Hogarth Press и Институт психоанализа.

чоловіка», і з нарцисичним вибором об'єкта. Останнє вже не трактується як гомосексуальне, а розуміється в більш широкому сенсі: любиш те, ким ти сам є по своїй природі, або те, чим колись був, або те, чим хотів би бути, або людину, яка була частиною тебе самого, наприклад, нарцисична любов матері до дитини. Важливість цієї тези я б хотіла підкреслити, адже це дуже стане у нагоді при, безпосередньо, аналізі кінострічки Тарковського.

Нарцисична любов нестабільна. Слово «любов» узагалі варто взяти в лапки, адже це і любов'ю не назвеш. Будь-які розчарування досконалого об'єкта любові (об'єкта ідеалізації) їй/йому починають загрожувати, і прихильність змінюється нарцисизмом. Підкреслюється амбівалентність ставлення до об'єкта, обраного на нарцисичній основі. У роботі «Скорбота і меланхолія».⁹ Фройд пояснює меланхолію (зараз це можна назвати ендогенною депресією) оберненням ненависті на Я, що ідентифікувалося з об'єктом. Слідом за О. Ранком, Фройд бачить у заміні любові до об'єкта ідентифікацію з об'єктом «значний механізм в нарцисичних захворюваннях».¹⁰ Нарцисичне захворювання, або «нарцисичний невроз», в сучасному розумінні є психотичним захворюванням. Фройд вважав, що психотична патологія є, у крайньому випадку частково, поверненням до дуже ранньої схеми функціонування психіки, тоді коли здатність проявляти почуття до оточуючих і любити їх, та відокремлювати їх від власної особистості, ще не розвинулася. Він вважав, що при «нарцисичному неврозі» хворий нездатний до розвитку перенесення, і тому психоаналітичне лікування просто неможливо здійснити. Як уже зазначалося, Фройд, коли розвивав свої уявлення про

⁹ Фрейд З. Печаль и меланхолия. Психология эмоций. Тексты /Под ред. В.К.Вилюнаса, Ю.Б.Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. С. 37

¹⁰ Там само. С. 106

нарцисизм, брав до уваги ідеї К. Абрахама та О. Ранка. У 1919 році К. Абрахам вперше описав нарцисичну форму невротичного спротиву, коли пацієнт ідентифікується з лікарем, і веде себе як супераналітик. Таким чином, він уникає зближення з лікарем і залежності від нього. Цікаво, що в деяких випадках, виникає процес і переносу й може утворюватися залежність або навіть закоханість пацієнта у лікаря.

Якщо в класичному психоаналізі нарцисизм асоціюється з самозакоханістю, то неофройдистів він розуміється в першу чергу як самоненависть і самодеструктивність. На мою думку, це не взаємовиняткові поняття, що можуть існувати поруч за схемою – висока самооцінка = ненависть до себе та прикриття цією самою самооцінкою. Неофрейдисти критикують концепцію нарцисизму за поняття фіксованої кількості лібідо. Вони відзначають, що, згідно з Фройдом, чим більше любові направлено на зовнішній світ, тим менше залишається самому собі, і навпаки. Е. Фромм висловлюється ¹¹проти цього формулювання, так як воно призводить до неприйнятної позиції: нарцис представляється збагаченою особистістю в порівнянні з людиною, здатною до любові. На думку Фромма, в дійсності людина, відчуючи любов до оточуючих, не знесилюється, а збагачується.

К. Хорні систематизувала ¹² свої уявлення про нарцисизм і нарцисичну особистість до 1950 року («Neurosis and Human Growth» / «Невроз і

¹¹ Фромм Э. Человек для самого себя. Исследование психологических проблем этики = Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics (1947) / Перевод Э. М. Спировой. — М.: АСТ, 2010. — С. 215

¹² Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию — Карен Хорни Перевод: Е. Замфир, Михаил Решетников. С. 134

особистісний ріст»). Нарцисизм розглядається як один із напрямів процесу патологічного розвитку, як захист від тривожності через ідентифікацію з уявним «ідеальним Я». «Реальне Я», осередок сутнісного конструктивного особистісного потенціалу, бореться за виживання з таким безжальним і невблаганним противником, як «ідеальне Я». Неможливість самореалізації веде до деструкції індивідуальності. Автор вважає, що нарцис, що любить фантазійний ідеальний образ, не здатний до істинної турботи про себе та оточуючих.

1.2 Нарцисичний розлад особистості. Ознаки та характеристики.

Нарцисичний розлад особистості входить в DSM («Діагностичне і статистичне керівництво по психічних захворюваннях», розроблене Американською психіатричною асоціацією), починаючи з III-ї версії¹³. За DSM - IV (1994), воно відноситься до розладів особистості групи Б : з проявами театральності, емоційності і лабільності. Нарцисичний розлад особистості визначається як «перебільшення власного значення і підвищена стурбованість питаннями самоповаги». Діагноз нарцисичного розладу особистості ставиться, якщо виражені (вперше виникають в підлітковому віці) уявлення про власну велич (виражається в фантазіях чи в поведінці), потреба в захопленні зі сторони оточуючих і неможливість співпереживання, які проявляються в різних життєвих ситуаціях і про наявність яких свідчать не менше п'яти з наступних симптомів:

1. Надмірне почуття власної значимості та величності (наприклад, перебільшення людиною власних досягнень і талантів, очікування визнання без відповідних заслуг).

¹³ У МКБ-10 Нарцисичний розлад особистості не входить.

2. Всепоглиненість ілюзій про небувалий успіх, необмежену владу, красу чи ідеалізоване кохання.

3. Сліпа віра людини у власну унікальність та комунікаційні навички. Почуття зв'язку з іншими особливими людьми або з людьми високого статусу.

4. Людині постійно треба відчувати захоплення з боку оточуючих.

5. Почуття своєї унікальності та відчуття що «ти обраний богами» , тобто безпідставні очікування дуже хорошого ставлення або беззаперечного підпорядкування вимогам та забаганкам.

6. В особистих стосунках тенденція експлуатувати навколишніх, тобто використовувати інших людей аби досягти власних егоїстичних цілей.

7. Оніміння емпатії, небажання розуміти почуття або потреби оточуючих або ставити себе на їх місце, людина навіть раціонально не вбачає у цьому потреби.

8. Заздрощі щодо до оточуючих або переконаність в тому, що інші заздять йому. Відчуття що усіх цих благ заслуговуєш винятково ти.

9. Поведінка та манера спілкування гіперболізовано зарозумілі, відрізняються самовпевненістю та пихатістю.

Були спроби визначити «питому вагу» різних ознак. Для більшості авторів, мабуть, найбільш «нарцисичною ознакою» є ознака грандіозності (1-а ознака по DSM - ГУ). При цьому , на підставі результатів досліджень, пропонується розглядати в якості домінуючих і інші ознаки. Так, Дж. Доусон (приходить до висновку¹⁴, що «почуття своєї обраності і особливих прав» (5-та ознака по DSM - IV) можна розглядати в якості «індиктора» нарцисичного

¹⁴ Dowson, J. H. (1992). DSM-III-R narcissistic personality disorder evaluated by patients' and informants' self-report questionnaires: Relationships with other personality disorders and a sense of entitlement as an indicator of narcissism. *Comprehensive Psychiatry*, 33(6), 397–406.

розладу особистості. Е. Роннінгстам і Дж. Гундерсон¹⁵ проводили дослідження змін в вираженості патологічного нарцисизму після трьох років лікування. З дев'яти критеріїв по DSM - ГУ по шістьох відзначалися значні зміни: «поглинання фантазіями» (2-га ознака), «унікальність» (3-та ознака), «зарозумілість» (9-та ознака), «почуття обраності» (5 -та ознака), «тенденція експлуатувати інших» (6-та ознака), «слабкість емпатії» (7-та ознака). Найменш зміненими виявилися: «грандіозність» (1-ша ознака), «потреба в захопленні» (4-та ознака), «заздрість» (8-ма ознака). Саме ці три найменш змінені ознаки можна вважати основними критеріями патологічного нарцисизму. Ті ж шість ознак, що змінилися в ході лікування, швидше за все визначають «Нарцисичний стан». На редукцію ознак, поряд з лікуванням, вплинули значущі життєві події: досягнення, нові міцні стосунки, середньої сили розчарування. Роннінгстам і Гундерсон взагалі ставлять під питання конструктивну валідність такої діагностичної категорії, як нарцисичний розлад особистості.

1.3 Причини нарцисичного розладу особистості

При описі нарцисичного особистісного розладу і його генезу в сучасній психоаналітичній літературі все частіше вживаються такі метафори, як «вразлива дитина», «покинута дитина», «використані діти», «бранці дитинства».

¹⁵ Ronningstam, E., & Gunderson, J. G. (1990). Identifying criteria for narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 147(7), 918–922. <https://doi.org/10.1176/ajp.147.7.918>

О. Кернберг пов'язує¹⁶ нарцисичну патологію з вираженою фрустрацією оральних потреб в період з 4-го по 12-й місяці життя. Мати нарциса описується ним як господиня добре організованого будинку, передбачувана в своїх діях, але при цьому байдужа, бездушна, безсердечна, така. Що повністю не висловлює в голос (не вербалізована) агресію. Пізніше до цих характеристик додаються такі, як погрозлива, садистська, небезпечна, нечесна, та така що утримує, маніпулятивна, педантична (це відноситься не тільки до материнської фігури, але і до мати/батько заміників). Особливо підкреслюється хронічна холодність батьківських фігур і прихована інтенсивна агресія. Очевидно, що такі характеристики не дозволяють матері виконувати функції регулювання напруги в діаді «мати-дитя»: Саме з початковим дефіцитом гомеостазу С. Бах пов'язує¹⁷ нарцисичний стан, при яких виражені проблеми перепаду настрою, самоповаги і регуляції напруги. Надалі нарцисичний гнів виникає як компенсація нестерпного надмірного збудження.

Більшість авторів вважають, що розвиток нарцисичної патології пов'язаний з заохоченням матір'ю необґрунтовано раннього почуття автономії в процесі сепарації-індивідуації. Дж. Мастерсон зазначає¹⁸, що травма (незадоволення матір'ю інфантильних потреб) припадає на більш ранній період, ніж при пограничній патології, на субфазі «практики» процесу

¹⁶ Kernberg OF: Factors in the treatment of narcissistic personality disorder. J Am Psychoanal Assoc 18:51-85. 1970

¹⁷ Bach S: On the narcissistic state of consciousness. Int J Psychoanal 58:209-233, 1977

¹⁸ Masterson, James F. The Emerging Self: A Developmental Self & Object Relations Approach to the Treatment of the Closet Narcissistic Disorder of the Self, 1993 P.37

сепарації-індивідуації, по М. Малер також розглядають¹⁹ нарцисизм як фіксацію на стадії ненадійних відносин мати-дитина в період до 18 місяців. Передчасна автономія вітається матір'ю через її власну нетолерантність до залежності; така нетолерантність часто обумовлена виразністю у матері нарцисичних рис. Провокуючи незрілу автономію, нарцисична мати бажає перетворити дитину в об'єкт нарцисичного задоволення. О. Кернберг відзначав, що нарцисичні люди часто від народження володіли особливою якістю, що об'єктивно викликала заздрість і захоплення. Мати нарцисично використовувала дитину як продовження себе, роблячи її «особливою», «генієм», «діамантом», «предметом мистецтва». А. Міллер підкреслює²⁰, що дитина інтуїтивно сприймає потребу матері в нарцисичному задоволенні через неї, що забезпечує їй умовну любов. Г. Кохут вважає²¹, що в такому випадку дитина виконує функції Я-об'єкта для нарцисичних батьків. Відбувається над стимуляції Я дитини, але вона не відноситься до істинного Я, а пов'язана з батьківськими потребами.

Тому як наслідок над стимуляції, при всій своїй амбітності, нарцисична особистість страждає відсутністю справжнього ентузіазму щодо цілей. Виразність нарцисичних рис у батька (особливо у матері) означає подвійність материнських відносин, зокрема, вираженість заздрості. Як зворотний бік захоплення, заздрість стоїть за потребою нарцисичної досконалості, тоді нарцисичні «провали» дитини підвищують материнську самоповагу. У дослідженні етіології мазохістичних і нарцисичних особистісних розладів

¹⁹ Mahler, S. and Pine, M.M. and F., Bergman, A. (1973). *The Psychological Birth of the Human Infant*, New York: Basic Book P.102

²⁰ George A. Miller; Philip N Johnson-Laird (1976). *Language and Perception*. *Harvard University Press*. ISBN 978-0674509474.

²¹ Kohut H: Thoughts on narcissism and narcissistic rage. *Psychoanal Study Child* 27:360-400, 1972

було показано, що мазохізм і нарцисизм можуть розвиватися в сім'ях з нарцисичною динамікою, де діти виконують різні ролі для забезпечення батьківського самоповаги. Проекція ідеального батьківського Я на дитину веде до нарцисичної патології, проекція знецінюваного батьківського Я – до мазохістичної.

Серед факторів, що впливають на розвиток нарцисичної патології, виділяються темперамент і стать дитини, а також порядок народження. Відзначається, що при схожості темпераменту з матір'ю дитина, з більшою ймовірністю, починає грати роль материнського Я-об'єкта, розвиваючи нарцисичну патологію. Відносно фактору статі дитини, то тут все залежить від того, яку стать ідеалізує матір. Правда, в інших дослідженнях було показано, що нарцисична патологія частіше розвивається у чоловіків, а погранична - у жінок, так як хлопчики завжди більше заохочуються до автономії, ніж дівчатка ²². Якщо хлопчик сприймається як «краща стать», як «приз», мати з більшою ймовірністю «віддзеркалює» в ньому соціальну активність, успішність.

Щодо впливу порядку народження на розвиток нарцисичної патології, то тут також питання спірне. З одного боку, іноді ідеалізується саме перша дитина. З іншого боку, перша дитина частіше стає «хлопчиком для побиття» і розвиває мазохістичну патологію через материнську тривожність і брак досвіду. Перша дитина, так само, як і єдина, все-таки більш часто розвиває нарцисичну патологію. У сім'ях з нарцисичною динамікою автентичність самовираження дітей пригнічується, заохочується відповідність батьківським потребам і стандартам. Нарцисична патологія розвивається у дитини, на якого

²² Haaken, J. (1983). Sex differences and narcissistic disorders. *The American Journal of Psychoanalysis*, 43(4), 315–324.

проектувався материнський Его-ідеал (варто уніфікувати термінологію: або скрізь «Я», або скрізь «Его»), яким захоплювалися, але це захоплення заслуговується ціною внутрішньої порожнечі.

Цікаво, що був запропонований²³ спеціальний термін «нарцисичної сім'ї» (про яку я говоритиму у наступному розділі), багато в чому термін синонімічний вислову «сім'я з нарцисичною динамікою», для опису сімей, де виражено емоційне насильство один до одного, і до дітей особливо.

1.4 Особливості нарцисичної депресії

Вже З. Фрейд в роботі «Скорбота та меланхолія» пов'язує меланхолію з вибором об'єкта на нарцисичній основі. Ним же пропонується поняття «нарцисичної рани»(травми) як тривалого порушення самопочуття при втраті любові і невдачах²⁴ («По той бік принципу задоволення», 1920). У сучасних дослідженнях виділяються три основні причини депресії: втрата, нарцисична рана і ендогенна. Для Г. Кохут²⁵ і психології Я причина депресії не має значення. Депресія пояснюється вродженою, або такою, що з'явилась в результаті дефіцітарного розвитку, нездатністю активізувати або зберігати контакт з Я-репрезентацією пов'язаними з позитивними афектами. Кохут виявив, що у його пацієнтів в ранньому дитинстві частими були розриви емпатичних співзвучностей з батьками. Саме тому емпатія терапевта стає умовою реактивізації контакту з позитивними афективно-забарвленими Я-репрезентаціями. Згодом у пацієнтів розвивається здатність активізувати

²³ Donaldson-Pressman, S., & Pressman, R. M. (1997). *The narcissistic family: Diagnosis and treatment*. Jossey-Bass. P.13

²⁴ З.Фрейд. *По ту сторону принципу удовольствия: Прогресс; Москва; 1992 С.47*

²⁵ Ibid. 194

«хороші» Я-об'єкти в автономному функціонуванні. Відмінність підходу Кохут до психотерапії депресії від класичного фройдівського полягає в тому, що не заохочується вираження інтенсивних негативних почуттів і думок на адресу аналітика, а також нарцисичного гніву, що розглядається як продукт дезінтеграції²⁶. Депресія розуміється як результат горизонтального розщеплення (витіснення) біполярного грандіозного Я.

Особлива увага приділяється нарцисичним суїцидам, які відбуваються під впливом не почуття провини, а почуттям нестерпної порожнечі, «мертвості» або інтенсивного сорому (в разі провалу експібіціоністської активності). Нарцисичні суїциди базуються на втраті лібідозного катексиса. Р. Менакер²⁷ розуміє нарцисичний суїцид як перевагу померти для Его-ідеалу, ніж дати померти самому Его-ідеалу. Е. Джекобсон²⁸ описала нарцисичний конфлікт як конфлікт в невідповідності очікуванням Его-ідеалу, що супроводжується соромом і самообесцінюванням. Різними авторами відзначається, що у нарцисичної особистості Его-ідеал стає деструктивним через образ «досконалості» і «всемогутності».

Дж. Лампл-де-Гроот вважає²⁹, що нарцисичні ідеали мають імперативну якість і переживаються як нарцисичні вимоги. Погоня за досконалістю завжди самодеструктивна. С. Блатт описує інтроективну депресію як пов'язаність з

²⁶ Bushman, B. J., Bonacci, A. M., van Dijk, M., & Baumeister, R. F. (2003). Narcissism, sexual refusal, and aggression: Testing a narcissistic reactance model of sexual coercion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 1027–1040.

²⁷ Menaker, Ruth (1977). The ego-ideal: An aspect of narcissism. In *The Narcissistic Condition: A Fact of Our Lives and Times*, M. L. Nelson (ed.). New York: Human Sciences Press.

²⁸ Jacobson, E. (1964). *The self and the object world*. International Universities Press.

²⁹ Lampl-de Groot, Jeanne. (1985). *Man and mind: Collected papers of Jeanne Lampl-de Groot*, M.D. New York: International Universities Press.

критикою Суперего через невдачі в досягненні високих соціальних стандартів, яких вимагають від себе нарцисичні особистості. А. Бек розрізняв два види депресії: депресію, пов'язану з депривацією, і депресію поразки (недосягнення цілей). Оскільки поразкою, «провалом» для нарцисических особистостей є «бути не першим», за Кернбергом, очевидна схильність до депресії поразки. П. Моллон і Г. Перрі³⁰ звернули увагу на те, що «депресивна в'язниця» є єдиною формою захисту крихкого, уразливого реального нарцисичного Я. Разом з тим заздрість і лють, властиві нарцисичним особистостям, які не можуть переживати всі вище описані явища інакше, ніж як через безнадійність і безпорадність.

З одного боку, у багатьох роботах нарцисичні характеристики описуються як фактор ризику щодо афективної патології (депресії). Але також існують і точки зору на нарцисичних людей як на нездатних до депресії. Найбільш послідовно її відстоює О. Кернберг, що підкреслює: те, що на поверхні виглядає як депресія, є гнівом і обуренням, зануренням мстивими почуттями, а не сумом через втрату. При втраті об'єкта нарцисична особистість сумує про втрату «дзеркала», відсутність захоплення веде до дисфорії і самоненависті. О. Кернберг³¹ також вважає, що переживається втрата не об'єкта, а нарцисичного забезпечення. Він зазначає, що нарцисичні люди не відчують смутку коли довго когось не бачать, забувають свій об'єкт; в фантазіях нарцисичних людей об'єкт поза взаємодією «зникає». Дослідник вважає, що хоча б незначно виражена здатність до смутку і депресії, з елементами почуття провини, є сприятливим прогностичним показником

³⁰ Mollon, P., & Parry, G. (1984). The fragile self: Narcissistic disturbance and the protective function of depression. *British Journal of Medical Psychology*, 57(2), 137–145.

³¹ Kernberg OF: Factors in the treatment of narcissistic personality disorder. *J Am Psychoanal Assoc* 18:51-85. 1970

щодо результатів лікування. Критичний період в лікуванні нарцисичних пацієнтів характеризується, на думку автора, виникненням руйнівного почуття провини за всю попередню агресію на адресу щодо об'єкту, за його знецінення і руйнування. Виникає відчай через погане поводження з об'єктом і всіма значущими фігурами, які пацієнт міг любити і які любили його. На цьому етапі лікування у нарцисичних пацієнтів часто виникають суїцидальні думки. При проходженні критичного періоду вони стають здатними до любові, турботи і подяки. Х. Сірлс³² відзначав, що нездатність пограничних пацієнтів (до них він відносить і нарцисичних) до печалі слід розуміти як захист. С. Кавалер-Адлер³³ також стверджує, що блокування смутку при пограничному і нарцисичному розладах особистості є відкидання афективного досвіду інтенсивної перед едіпальної травми. Реальна або уявна втрата матері в ранньому дитинстві «запускає» механізми ідеалізації і фантазійного злиття з нею для захисту від мук любові і одночасно від мук інтенсивної провини за дитячу ненависть. Інтенсивність провини робить спогади про втрачений об'єкт нестерпними і там, де потрібна «робота скорботи», виникає афективний блок.

Кавалер-Адлер коментує твердження О. Кернберга про нездатність нарцисичних пацієнтів до депресії наступним чином. Розглядаючи інтерпретацію примітивної агресії як основний внесок аналітика в рух нарцисичного пацієнта до смутку, О. Кернберг, на думку Кавалер-Адлер, не приділяє належної уваги створенню оточення, що підтримує, для «контейнерування» смутку. Авторка проникливо описує страх плачу, типовий

³² Searles, Harold F: *My Work With [Borderline](#) Patients*, Publisher: Jason Aronson, 1994

³³ Kavalier (Kavalier-Adler), S. (1985). Mirror mirror on the wall ...*Journal of Comprehensive Psychotherapy* 5:1–38.

для нарцисичної особистості. Люди з нарцисичним розладом особистості постійно відкидають страх поглинання власним болем. Невиплакані сльози десятиліттями подавлені болем, створюють несвідому загрозу «потонути у власних сльозах», тому в снах нарцисичних людей часто присутня тема втоплення. Нарцисичні особистості відчують страх постійного плачу в процесі афекту горя; сльози викликаються жахом втрати об'єкта фантастичного злиття і одночасно жахом поглинання тим, з ким хочеш злитися. Кавалер-Адлер підкреслює необхідність міжособистісного контакту, щоб трансформувати нескінченний плач патологічного смутку в «роботі скорботи». Підтримка терапевта в зовнішньому діалозі дозволяє просунутися від структури захисного злиття до структури внутрішнього діалогу. Саме наявністю структури внутрішнього діалогу забезпечується, на думку дослідника, здатність до смутку за відсутності зовнішнього об'єкта. Ініціація внутрішнього діалогу через зовнішній діалог веде до «визволення від тягаря» афекту печалі.

Ще одна точка зору на особливості депресії у нарцисичних пацієнтів представлена в роботі Д.М. Швракіча³⁴. Ним використовується поняття «песимістичного настрою при нарцисичній декомпенсації» з тим, щоб відрізнити таке специфічно-нарцисичне порушення настрою від широкого спектра негативних емоцій, особливо від класичної депресії і від атипових форм депресій. Автор описує стереотипний життєвий цикл нарцисичних пацієнтів, в якому періоди успішної нарцисичної активності, або нарцисичної «здорової компенсації»³⁵, що взаємо заміняються з періодами нарцисичних

³⁴ Švrakić D.M. Pessimistic mood in narcissistic decompensation. The Am. J. of Psychoanal. 1987, vol. 47 (1), p.58.

³⁵ Ibid. P.69

«провалів», нарцисичної «слабкості», під час яких нарцисична особистість не може зберігати відчуття грандіозності .

Швракіч виділяє³⁶ три клінічні форми нарцисичної «слабкості», кожна з яких супроводжується певними негативними емоціями. При фрустрації нарцисичних цілей і потреб (перша форма) виникає нарцисичний гнів, знецінення, мандрування в «прекрасну Ізоляцію». Після періоду інтенсифікації грандіозних фантазій нарцисична особистість знаходить нові об'єкти і способи активності, на які проектується грандіозність.

Другою клінічною формою нарцисичної «слабкості» є «порожній інтервал» в процесі «годування» Над Я, що супроводжується почуттями порожнечі і нудьги. Ці почуття зникають з появою нового об'єкта нарцисичної експлуатації.

Нарешті, третьою, найбільш важкою, клінічною формою нарцисичної «слабкості» є нарцисична декомпенсація, тобто повне припинення звичайного нарцисичного способу функціонування. Типове нарцисичне «кармічне коло» (по суті, воно було описане О. Кернбергом) має наступні стадії: проекція грандіозного Я на зовнішній об'єкт, або ідеалізація об'єкта; злиття (ідентифікація) з ідеалізованим об'єктом; експлуатація нарцисичного забезпечення; заздрість; знецінення та відкидання об'єкта; пошук «розчарованим» нарцисом нового об'єкта; проекція грандіозного Я на новий об'єкт і т.д. Не використовуючи терміну «нарцисична декомпенсація», Кернберг пише про «крах ілюзії грандіозності», Джіовачіні – про «психічний колапс».

Нарцисичні люди не демонструють специфічно депресивних почуттів - смутку, печалі, провини - і не відчують почуття власної «нікчемності». На

³⁶ Ibid. P.71.

перший план виступають почуття «порожнечі». Депресивний пацієнт нікчемний і нещасний, його світ чорний, трагічний і сповнений болю; нарцисичний пацієнт песимістичний, відчуває розчарування, його світ похмурий, фіктивний і сповнений провалів. Нарцисичного пацієнта не мучить проблема «поганий-хороший»; він бачить себе «потенційно хорошим», але нездатним проявити свої хороші якості. Відповідальність за «провали» лежить на совісті світу, «не я такий – світ такий», почуття провини нарцисичний пацієнт не відчуває.

На думку Швракіча, песимістичний настрій є компромісним виходом з конфлікту між нереалістичною грандіозністю і зберіганням здатності до тестування реальності завдяки нормальним Его-функціям. Нав'язування своєї думки песимістичними пацієнтами відображає базову активність захисних механізмів проективної ідентифікації і всемогутності. Дисфорія з інтервалами розслаблення свідчить про провідну роль проекції. Парадоксальна вираженість відчуття неперевершеності і зарозумілості відображає той факт, що песимізм стає новою «особливістю», новим «ядром» грандіозності. Хоча сам Швракіч цього не експлікує, але його уявлення про песимізм як нове «ядро» грандіозного Я перегукуються, наприклад, з уявленнями А. Адлера, що навіть переживання страждання може служити меті богоподібності.

1.5 Реальне Я і грандіозне Я при нарцисичному розладі

Уявлення О. Кернберга про «дворівневу»³⁷ особистісну організацію, де на глибинному рівні виявляється покалічене Реальне Я, а на поверхневому – патологічне Грандіозне Я, поділяє більшість авторів. Швракіч базується на

³⁷ Kernberg, O.F. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New York: Aronson.

цих уявленнях, зробив³⁸ спробу упорядкувати феноменологічну картину нарцисичного розладу особистості. Він вважає, що феноменологію Реального Я можна спостерігати головним чином у нарцисичних пацієнтів, що функціонують на відкрито-пограничному рівні. Автор розрізняє прямі і непрямі клінічні прояви Реального Я. До прямих клінічних проявів відносяться:

- Гіперсенситивність з відчуттям небезпеки;
- Постійна гонитва за «великим» об'єктом, завдяки якому зміниться вся життя;
- «Стомленість життям», хронічна втома, відчуття безглуздості існування, не автентичність;
- Часткове усвідомлення того, як заздрість «відгороджує» від інших;
- Іпохондричність;
- Чорно-біле, радикальне сприйняття світу.

Непрямі клінічні прояви Реального Я підрозділяються дослідником на особливості емоційної сфери, пізнавальних процесів, діяльності та спілкування. Особливостями емоційної сфери є почуття порожнечі і нудьги, почуття заздрості, іноді заперечується і маскується знеціненням, а також інтенсивним гнівом. По відношенню до пізнавальних процесів виражені слабкість мотивації і нестача допитливості, що веде до труднощів у навчанні.³⁹ Нарцисичні люди не креативні, схильні до вирішення завдань за аналогією, часто поверхневі в своїх судженнях⁴⁰ Нарцисичні особистості демонструють

³⁸ Švrakić D.M. Pessimistic mood in narcissistic decompensation. The Am. J. of Psychoanal. 1987, vol. 47 (1), P.80

³⁹ Kernberg, O.F. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*.. New York: Aronson. P.103

⁴⁰ Ibid. P.106

брак витривалості в діяльності, їм властивий нестача та дефіцит зацікавленості. У спілкуванні такі люди шукають «сильну особистість» та емпатійну людину, виключають зі свого оточення тих, на кого проєктують конфлікти, залежні від лестощів і патологічно не переносять критики.

Швракіч також описує прямі і непрямі клінічні прояви грандіозного Я.
⁴¹До прямих ставляться власне грандіозність і ексгібіціонізм. Грандіозність маніфестується в двох клінічних формах: вільно-плаваючій і структурованій. Дослідник вважає, що вільно-плаваюча грандіозність є найбільш нарцисичною рисою. Вільно-плаваюча грандіозність може проєктуватися на будь-які почуття, думку або дію. Вона проявляється в типово нарцисичних відчуттях переваги і важливості, в демонстрації всемогутності і всезнання, в патологічній амбітності, в жадобі галасливого схвалення, в гонитві за сенсаціями (з тим, щоб привласнити собі частину блиску, беручи участь в сенсаційних подіях).

Структурована грандіозність виявляється у вигідному іміджі, що базується на тому, в особистості, що може бути найбільш позитивно оціненою ззовні, і за успіхи в діяльності, обраній з урахуванням очікування захоплення. Структурована грандіозність домінує у більш інтегрованих нарцисичних особистостей, вільно-плаваюча - при більш важкій нарцисичній патології.

Ексгібіціонізм тісно та інтимно пов'язаний з проявом грандіозності. Клінічними маніфестаціями ексгібіціонізму є: вимоги постійної уваги, тенденція до ексклюзивності, вибір професії з установкою на публічне захоплення, заміна емоційності і емоційної віддачі в стосунках виставленням

⁴¹ Švrakić D.M. Pessimistic mood in narcissistic decompensation. The Am. J. of Psychoanal. 1987, vol. 47 (1), P.94

себе напоказ, а також часті реакції сорому при «провалах» екстєбіціоністські активності.

Непрямі клінічні прояви грандіозного Я підрозділяються Швракічем на особливості емоційної сфери, пізнавальних процесів, діяльності та спілкування. Нарцисичними емоціями грандіозного Я є «гіпоманіакальна екзальтація»⁴², або песимістичний настрій. До особливостей когнітивної сфери, пов'язаних з грандіозністю, відносяться: егоцентричні сприйняття реальності з запереченням аспектів, які загрожують перфекціонізму⁴³ нарцисичний дискурс з використанням «нарцисичних слів» («абсолютно», «прекрасно»), з тенденцією до монологу і з аутоцентричним використанням мови без прагнення бути зрозумілим; критиканство; тонкі порушення пам'яті через нездатність нарцисичної особистості прийняти існування того, що незнайоме⁴⁴.

Проявами грандіозного Я в діяльності стають «вундеркіндство» і «псевдосублімація» з посередніми результатами. До проявів грандіозного Я в спілкуванні відносяться: схильність до вибору об'єкта, через ідентифікацію з яким збільшується відчуття самоцінності; прагнення «відбиватися» в об'єктах; безвідповідальність, егоцентричність, установка на експлуатацію з почуттям «особливих прав»; слабкість емпатії; патологічна залежність від галасливого схвалення і патологічна нетолерантність до критики.

⁴² *Narcissism: Psychoanalytic Essays*. By Bela Grunberger. Madison, Connecticut: International Universities Press. 1990. P. 63

⁴³ Akhtar, S., & Thomson, J. A. (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 139(1), P. 12

⁴⁴ *Ibid.* P. 20

Амбіції грандіозного Я неможливо задовольнити в реальному житті; Грандіозне Я відчуває себе тріумфатором в фантазіях нарцисичної людини.

Нарцисичний розлад особистості є єдиним з представлених в DSM - IV , де «поглинання фантазіями» розглядається як окремий симптом. Нарцисичні фантазії завжди викликали інтерес. За DSM – IV нарцисичними вважаються фантазії про небувалий успіх, необмежену владу, красу чи ідеальне кохання. О. Кернберг зазначає⁴⁵, що особливості цих фантазій полягають в тому, що всі вони пов'язані з очікуванням в кожному такому випадку захоплення. О. Феніхель⁴⁶ підкреслює, що у чоловіків і жінок з фалічним характером домінуючою характеристикою є нарцисизм. Пізніше А. Райх⁴⁷ описала пацієнтів, які прагнули підняти рівень самоповаги за допомогою «нарцисичної інфляції» через фалічні фантазії. Таким способом Его заперечує безпорадність на тлі ранньої емоційної травми за рахунок компенсаторної грандіозності в фантазії. С. Бах дає⁴⁸ наступне визначення нарцисичним фантазіям: це фантазії, пов'язані з спрямованими на «Я» потягами і бажаннями. При цьому особливу увагу він приділяє патологічним нарцисичним фантазіям. Центральною при патологічному нарцисизмі виступає фантазія про винятковість, в якій відбивається нездатність (суб'єктивна неможливість) помістити своє Я в світ інших Я. Форми і прояви цієї центральної фантазії можуть бути різними. Бах⁴⁹ описує кілька таких проявів: фантазію про

⁴⁵ Kernberg, O.F. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*.. New York: Aronson. P.127

⁴⁶ Otto Fenichel: *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*. 3 vols, 1945 P.201

⁴⁷ Reich, A. (1973). *Annie Reich: Psychoanalytic contributions*. International Universities Press.

⁴⁸ Bach S: Narcissism. continuity and the uncanny. *Int J Psychoanal* 56:77-86, 1975

⁴⁹ Ibid.

«унікальну дитину», фантазію про «двійника», фантазію про «смерть Я», фантазію про «подорожі в інший світ». Фантазія про «унікальну дитину» вперше була описана Ш. Ференці, назвавши її фантазією «про розумне і прекрасне дитя». Б. Левін описує її як фантазію «про Ерудита»⁵⁰, Л. Горовіц⁵¹ – як фантазію про почуття «*deja connu*» - «те, що я знав з народження». Фантазія про «двійника» описувалася⁵² О. Ранком. Фантазія «про подорож в інший світ» проявляє «особливість» нарцисичної особистості. Така «особливість», «винятковість» може приймати різні форми – «Бог», «вампір» і т.д. При цьому центральним переживанням є переживання себе «іншим – інша людина».

Фантазія про «двійника» може приймати форму фантазії про «андрогінність». Л. Кубі описав⁵³ її як фантазію про суміщення в собі, подібно до фалічної жінки, щось нечестиве обох статей. Цю фантазію описує⁵⁴ і Г. Розенфельд як властиву деструктивному нарцисизму. Несвідома грандіозність таких людей приймає форму фантазії про те, як вони інкорпорують одночасно маскулінні і фемінні аспекти внутрішніх і зовнішніх об'єктів, стаючи повністю вільними від пов'язаної з сексуальними

⁵⁰ Slings and Arrows: Narcissistic Injury and Its Treatment by JD Levin. Northvale NJ: Jason Aronson Press Inc; 1993. P.194

⁵¹ Horowitz, L. M. (2004). *Interpersonal foundations of psychopathology*. Washington, DC: American Psychological Association.

⁵² Ранк О. Травма рождения и её значение для психоанализа. — М.: «Когито-Центр», 2009. С.278

⁵³ Kubie, L.S. The neurotic process as the focus of physiological and psychoanalytic research . J. ment. Sci., London, April 1958 , 104, (435), 518-536

⁵⁴ 1964 Rosenfeld, H. 'On the psychopathology of narcissism: A clinical approach', International Journal of Psychoanalysis. 45: 332-337; republished in Psychotic States. Hogarth Press (1965).

потребами. Фантазію про те, щоб бути одночасно⁵⁵ двостатевим, описує і Б. Грунбергер.

О. Кернберг⁵⁶ бачить в цій фантазії несвідоме відкидання сексуальної ідентичності, обмеженою однією статтю, що базується на заздрості до іншої статі. Ще одна галузь фантазій нарцисичних пацієнтів – трансферні фантазії. Найтиповішими з них є фантазії про те, що «у мене найкращий партнер» і що «я - найкращий і цікавий, навіть єдина людина, що в нього/неї».

1.6 Явний та прихований нарцисизм

Існує припущення, що існують дві різні форми патологічного⁵⁷ і, ще нещодавно, непатологічного нарцисизму⁵⁸. Кілька досліджень займалися кореляціями, так званого, *явного та прихованого нарцисизму* та їх самооцінками; Однак нарцисизм та його підтипи не розглядались стосовно пов'язаної з ними сфери самоефективності. Вивчення взаємозв'язків між нарцисичними підтипами та самоефективністю може додатково виділити адаптивні та дезадаптивні елементи цих багатогранних особистісних конструкцій. Більше того, відмінності в самоефективності можуть мати наслідки для пов'язаних поведінкових відмінностей між явними та прихованими підтипами нарцисизму, такими як агресія.

⁵⁵ *Narcissism: Psychoanalytic Essays*. By Bela Grunberger. Madison, Connecticut: International Universities Press. 1990. P. 79

⁵⁶ Kernberg OF: Borderline personality organization. *J Am Psychoanal Assoc* 15:641-685.

⁵⁷ *Ibid.* P.267

⁵⁸ Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), P. 590

Було зроблено висновок, що існує дві форми нарцисизму: явний та прихований (*overt and covert*)⁵⁹. Відкрита форма, що описується як: «грандіозність» – ексгібіціонізм, складається з патологічного сексуального ексгібіціонізму, надмірного почуття власної значущості, та прагнення до надмірної, нічим не обґрунтованої уваги⁶⁰. І навпаки, прихований або вразливий – чутлива форма нарцисизму, характеризується підвищеною вразливістю до критики, відсутністю самовпевненості (а іноді і відсутність впевненості взагалі), соціальною замкнутістю, але подібно до відкритої форми – існує елемент грандіозності⁶¹. Хоча прихований нарцисизм складається з грандіозності як складової частини, у грандіозності є елемент незахищеності та крихкості⁶².

З того часу як існує бінарна концептуалізації нарцисизму, заснованого на рисах характеру, емпірична увага, що зростає, досліджувала явні та приховані конструкції та механізми функціонування. Дослідження підтвердили незалежність цих підтипів⁶³. Отримані дані також запропонували принципові відмінності в термінах вираження поглядів, прихований нарцисизм характеризується більшими ускладненнями.⁶⁴ Однак відмінності у двох, на перший погляд однакових, але різних патологіях, можуть частково пояснюватися явною тенденцією людей з нарцисичним розладом

⁵⁹ Ibid P. 597.

⁶⁰ Ibid. P. 598

⁶¹ Ibid. P. 560

⁶² Joshua D. Miller, Brittany Gentile, Lauren Wilson & W. Keith Campbell (2013) Grandiose and Vulnerable Narcissism and the *DSM-5* Pathological Personality Trait Model, *Journal of Personality Assessment*, 95:3, 284-290, DOI: [10.1080/00223891.2012.685907](https://doi.org/10.1080/00223891.2012.685907)

⁶³ Rathvon, N., & Holmstrom, R. W. (1996). An MMPI-2 portrait of narcissism. *Journal of Personality Assessment*, 66(1), 1–19. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6601_1

⁶⁴ Dickinson, K. A., & Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17(3), 188- 207. <https://doi.org/10.1521/pedi.17.3.188.22146>

заперечувати проблемність ситуації, з чим би вона не була пов'язана⁶⁵. Тим не менше, відсутність суттєвих взаємозв'язків між явними та прихованими розладами нарцисизму⁶⁶, схоже, підтверджує припущення про їх незалежність.

Дослідження виявило безліч факторних структур, що відповідають нарцисичному розладу особистості, з двома / трьома, пропонується чотири⁶⁷, і навіть сім⁶⁸ факторами. Результати з чотирьома та сімома факторами були отримані винятково за допомогою аналізу основних компонентів⁶⁹. І навпаки, два та три факторні рішення додатково досліджувались за допомогою аналізу уже підтвердженого фактору, причому трьохфакторне рішення демонструвало найкращі результати⁷⁰.

Психоаналітичні перспективи визначили патологічний нарцисизм як оборонну грандіозність (coping strategy) в якості компенсації основних почуттів неповноцінності⁷¹. Як альтернатива, перспективи соціальних навичок свідчать про те, що нарцисизм складається із справжніх, щирих

⁶⁵ Ibid. P.189

⁶⁶ Smolewska, K., & Dion, K. L. (2005). Narcissism and Adult Attachment: A Multivariate Approach. *Self and Identity*, 4(1), 59–68. <https://doi.org/10.1080/13576500444000218>

⁶⁷ Emmons, R. A. (1984). Factor analysis and construct validity of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 48(3), 291 - 300. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4803_11

⁶⁸ Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(5), 890–902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.5.890>

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Kubarych, T. S., Deary, I. J., & Austin, E. J. (2004). The Narcissistic Personality Inventory: Factor structure in a non-clinical sample. *Personality and Individual Differences*, 36(4), 857–872. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00158-2](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00158-2)

⁷¹ Kernberg, O. F. (1975). Transference and countertransference in the treatment of borderline patients. *Journal of the National Association of Private Psychiatric Hospitals*, 7(2), 14–24.

переконань щодо переваги піддослідного над іншими⁷². З огляду на ці альтернативні пропозиції щодо Я-концепції патологічного нарцисизму, не дивно, що дослідження поширилося на нарцисизм та самооцінку, засновану винятково на ознаках. Самооцінку можна визначити як погляд людей на себе; незалежно від того, вважають вони себе хорошою і цінною людиною чи ні⁷³. Більш явний «вищий» нарцисизм асоціюється з вищою самооцінкою, прихований нарцисизм навпаки асоціюється з нижчою самооцінкою. Таким чином, висновки можна трактувати як такі, що свідчать про те, що стосовно індивідуальної Я-концепції відкритий нарцисизм є більш адаптивною конструкцією, ніж прихований нарцисизм.

Так само були досліджені асоціації на рівні самооцінки на рівні підмасштабу, причому підшкали *Special Person and Power* пов'язані з підвищенням самооцінки⁷⁴. І навпаки, не було знайдено значущої кореляції між експібіціонізмом та самооцінкою (Brunell et al., 2011). Це демонструє різні субскальні ефекти, які можуть бути придушені, якщо враховувати винятково загальні шкали.

Іншим елементом в області Я-концепції є самоефективність. Самоефективність можна визначити як те, яким чином люди судять про свою здатність як організовувати, так і виконувати завдання, як судять про

⁷² Disorders of personality: dsm-iii: axis ii—by Theodore Millon, Ph.D.; Wiley, New York City, 1981, *Psychiatric Services*, 33(11), pp. 943–944

⁷³ Kernis, M. H. (2003). Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem. *Psychological Inquiry*, 14(1), 1–26. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1401_01

⁷⁴ Brunell, A. B., Staats, S., Barden, J., & Hupp, J. M. (2011). Narcissism and academic dishonesty: The exhibitionism dimension and the lack of guilt. *Personality and Individual Differences*, 50(3), 323–328. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.10.006>

емоційний інтелект та здатність до успіху⁷⁵. Більше того, як концепція вона має наслідки для почуттів, думок, мотивації та, в свою чергу, природньо, до поведінки. На самоефективність можна впливати: досягається чи ні успіх у завданнях, які перед собою поставила людина, отже, вона може змінюватися залежно від останніх подій⁷⁶. У цьому відношенні самоефективність має схожість із самооцінкою, яка може змінюватися у відповідь на життєві події, особливо у самозакоханих людей⁷⁷. Було визначено, що самооцінка та самоефективність є різними, але пов'язаними між собою поняттями, які помірно співвідносяться⁷⁸.

Подібність між самоефективністю та самооцінкою може свідчити про те, що самоефективність, ймовірно, буде відрізнятися між нарцисичними підтипами. Незважаючи на те, що вони провели кілька досліджень, що вивчають нарцисичні підтипи та самооцінку, дослідження не розглядали нарцисизм стосовно самоефективності. Подальші дослідження самоефективності стосовно нарцисизму можуть ще більше розширити розуміння відмінностей між нарцисичними підтипами та пролити більше світла на варіації концепції Я, пов'язані з різними проявами нарцисизму.

⁷⁵ Bandura, A., & National Inst of Mental Health. (1986). *Prentice-Hall series in social learning theory. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall, Inc.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Andersson LM, Moore CD, Hensing G, Krantz G, Staland-Nyman C. General self-efficacy and its relationship to self-reported mental illness and barriers to care: a general population study. *Community Ment Health J*. 2014 Aug;50(6):721-8. doi: 10.1007/s10597-014-9722-y. Epub 2014 Mar 28. PMID: 24676869.

⁷⁸ Brown, Kevin & Hoyer, Russell & Nicholson, Matthew. (2012). Self-Esteem, Self-Efficacy, and Social Connectedness as Mediators of the Relationship Between Volunteering and Well-Being. *Journal of Social Service Research*. 38. 468-483. 10.1080/01488376.2012.687706.

Нарцисизм – це складна і багатогранна конструкція. Фостер і Трімм⁷⁹ описують прихованих нарцисів, ніби вони, дещо мотивовані винагородою, але також дуже чутливі до покарання. Особи з прихованим нарцисизмом описуються як «гіперчутливі, стурбовані, боязкі та невпевнені, але при близькому контакті вони здивовують спостерігачів та слухачів своїми грандіозними фантазіями»⁸⁰.

Прийнято вважати, що люди, яких називають прихованими нарцисами мають більшу, як я вже зазначала, чутливість до критики і мати більш негативну емоційну реактивність⁸¹, включаючи тривогу та сором. Переважна більшість дослідження використовувала сталі визначення, що відповідають відкритому нарцисизму, але в цьому дослідженні розглядався прихований нарцисизм через його теоретичні зв'язки з проблемами інтерналізації.

Прихований нарцисизм особливо пов'язаний з переживанням інтерналізації відповіді на загрози Его. Оскільки прихований нарцисизм пов'язаний з невпевненістю, нещастям та переживаннями і низькою самооцінкою, передбачається, що це також означало б почуття сором, особливо після критики. Томас, Стегге та Ольтгоф⁸² зазначають, що сором зазвичай виникає внаслідок такого досвіду, що дуже вражає дітей, непрохана особистість вривається в простір дитини та спонукати до цієї ідеї що вони не

⁷⁹ Foster JD, Trimm RF 4th. On being eager and uninhibited: narcissism and approach-avoidance motivation. *Pers Soc Psychol Bull.* 2008 Jul;34(7):1004-17. doi: 10.1177/0146167208316688. Epub 2008 Apr 24. PMID: 18436654.

⁸⁰ Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), P. 591

⁸¹ Atlas, Gordon & Them, Melissa. (2008). Narcissism and Sensitivity to Criticism: A Preliminary Investigation. *Current Psychology*. 27. 62-76. 10.1007/s12144-008-9023-0.

⁸² Thomaes, Sander & Stegge, Hedy & Olthof, T.. (2007). Externalizing shame responses in children: The role of fragile-positive self-esteem. *British Journal of Developmental Psychology*. 25. 559 - 577. 10.1348/026151007X173827.

обов'язково є тими, ким вважають себе. Далі ця авторитетна особистість стверджує, що коли дитина не відповідає поведінковим стандартам, які вони встановили для себе самі, вони мають неадекватний рівень контролю над своїми думками та діями, або є невмілими, некомпетентними в якійсь конкретній галузі життя, вони можуть відчувати сором. Це поняття є потенційно актуальним для розуміння зв'язку між нарцисизмом і агресією.

Нарцисичні особи підтверджують і підтримують своє сприйняття образу себе через зворотній зв'язок та захоплення, до якого вони прагнуть і сподіваються отримати від інших⁸³. Якщо цей відгук є негативним, нарцисична патологія передбачає негативний афект⁸⁴ та негативний поведінковий ефект – реакція (наприклад, агресія;⁸⁵ Крім того, люди, що мають характеристики самозакоханості, можуть брати участь у «оборонному самовдосконаленні»⁸⁶, що може спричинити почуття тривоги та сорому після того самого негативного зворотного зв'язку.

Підлітковий вік – ідеальний час для оцінки впливу нарцисичних рис та емоцій та поведінкових реакцій на небезпеку для Его-ситуацій, заснованих на податливості й емоційній реактивності самосприйняття протягом цього

⁸³ Atlas, Gordon & Them, Melissa. (2008). Narcissism and Sensitivity to Criticism: A Preliminary Investigation. *Current Psychology*. 27. 62-76. 10.1007/s12144-008-9023-0.

⁸⁴ Rhodewalt, F., & Morf, C. C. (1995). Self and interpersonal correlates of the Narcissistic Personality Inventory: A review and new findings. *Journal of Research in Personality*, 29(1), 1–23. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1995.1001>

⁸⁵ Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(1), 219–229. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.1.219>

⁸⁶ Raskin, R., Novacek, J. and Hogan, R. (1991), Narcissism, Self-Esteem, and Defensive Self-Enhancement. *Journal of Personality*, 59: 19-38. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00766.x>

періоду розвитку⁸⁷. Хартер⁸⁸ припустив, що підлітковий вік – це період під час якого люди поступово усвідомлюють свої потреби підтримувати почуття власної гідності, під час того як вони отримують схвалення інших, які можуть служити каталізатором для створення самозахисних мотивів. В результаті чого підлітки можуть особливо виявляти афективні або поведінкові реакції на негативні оцінки інших. Крім того, частина формування ідентичності підлітків використовує здатність підлітків мислити інтроспективно і саморефлексійно⁸⁹. Лапслі також зазначає що підвищена здатність підлітків до саморефлексії пов'язана

Появою егоцентризму. Певні зразки егоцентризму в підлітковому віці викликають безліч емоційних реакцій, включаючи стурбованість з соромом, збентеженням і відчуттям постійного перебування під оцінкою та осудом. Егоцентризм у підлітків схоже відображає деякі елементи нарцисизму. Тобто, коли вони представляють впевнений, навіть грандіозний, образ себе, а також підтримують ідеалізований Я-образ – це не тільки центральні аспекти нарцисизму, але вони також часто мають підвищене та важливе значення в підлітковому віці.

Також припускають, що сором є загальною, негативною емоцією в підлітковому віці, як наслідок зростання у підлітків самосвідомості та

⁸⁷ Aalsma, M. C., Lapsley, D. K., & Flannery, D. J. (2006). Personal fables, narcissism, and adolescent adjustment. *Psychology in the Schools*, 43(4), 481–491. <https://doi.org/10.1002/pits.20162>

⁸⁸ Harter, S. (2006). *Developmental and Individual Difference Perspectives on Self-Esteem*. In D. K. Mroczek & T. D. Little (Eds.), *Handbook of personality development* (p. 311–334). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

⁸⁹ Ibid.

усвідомлення⁹⁰. Крім того, вважається, що підлітки більш сприйнятливі до сорому, ніж діти, тому що вони розвинули здатність робити глобальну негативну оцінку свого образу себе. Такі тенденції можуть бути виражені у підлітків з високим рівнем самозакоханості. Дослідження нарцисизму серед дітей та підлітків обмежене і тим більше при розгляді співвідношення між нарцисизмом та проблемами, що інтерналізуються, але зв'язок між нарцисизмом та соромом та / або тривогою є очевидним з нових робіт у цій галузі.⁹¹

⁹⁰ Simmons RG, Rosenberg F, Rosenberg M. Disturbance in the self-image at adolescence. *Am Sociol Rev.* 1973 Oct;38(5):553-68. PMID: 4745629.

⁹¹ Barry, C. T., & Malkin, M. L. (2010). The relation between adolescent narcissism and internalizing problems depends on the conceptualization of narcissism. *Journal of Research in Personality*, 44(6), 684–690. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.09.001>

РОЗДІЛ 2. НАРЦИСИЧНА ТРАВМА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ.

2.1 Теоретичні положення про травму

Термін «травма» був запозичений З. Фройдом з медицини. В дослівному перекладі з грецької мови означає «рана», «пошкодження», «результат насильства». Психоеаналіз, в свою чергу, переніс його на психологічний рівень. З робіт Фрейда можна виділити основних моменти, що пов'язані із сильним потрясінням, травмами і їх наслідками на дорослу людину. У той період, коли психоеаналіз тільки починав розвиватися, теорія травми була єдиною основною теорією Фрейда, що пояснює причинність невротичної поведінки.

Спочатку Фройд вважав, що при чиною дитячої травми були сексуальні домагання, про них він часто чув від своїх пацієнток. Він вважав, що домагання з боку дорослих настільки ранять дітей, що дитяче «Я» не в силах витримати всі душевні наслідки і тим більше побороти їх. Травматичні хворобливі переживання витісняються, в той час як пов'язані з ними афекти продовжують розвиватися і мають наслідком навіть спроби покінчити з нестерпною мукою і, як наслідок – невротичні порушення. Запускним механізмом невроту є зовнішня травма і внутрішній психологічний шок, що її супроводжує. Надалі основоположник психоеаналізу прийшов до висновку, що його пацієнтки представляли фантазії як реальну ситуацію, тобто, фантазії можуть ставати також причиною травми, як і події, що відбулися в житті події. На мою думку, тут з Фройдом можна посперечатися, адже навіть таким фантазіям мала передувати травма. А вже сам процес фантазування можна вважати спробою побороти та працювати над травматичною ситуацією у своєму житті. Я б назвала фантазії, у цьому випадку, захисним механізмом людини.

Відмовившись від теорії травми, З. Фройд замінив її теорією інстинктів, основним положенням якої став підхід до людської сексуальності. Усупереч поширеній теорії про те, що формування сексуальності починається з пубертатного періоду, Фройд стверджував, що досягла шести років, вже знаходиться на фініші свого сексуального розвитку. Сучасна психіатрія має дещо іншу цифру. Цей процес повільний, схильний до порушень і внутрішніх конфліктів, супроводжується інфантильними травмами. Психічні травми мають на Его дитини колосальний вплив, так як мають сексуальну природу. Сексуальні травми дитинства витісняються в несвідоме, але ці витіснення ніколи не здійснюються повній мірі, так як рано чи пізно вони знаходять як себе проявити і виражаються в патологічних невротичних реакціях. Тому, на думку автора, неврози у дорослих є нічим іншим як сурогатами незадоволеної дитячої сексуальності.⁹²

Вчення Фрейда вплинуло на становлення нових підходів до вивчення психічної травми. Ідея фіксації на травмі, яку вивчали його учні Ш. Ференці і Г. Зіммель, стала ключовим моментом сучасного трактування посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Проблема психічної травми вивчалася і в аналітичній психології, основоположником якої був К. Г. Юнг. З його точки зору, порушення функціонування Его викликаються не лише сексуальною травмою винятково, а всіма трагедіями, всіма нещастями людського життя, кожне з яких по-своєму унікальне. Юнг не менше Фрейда намагався знайти універсальний комплекс причин, що стоїть за неврозами, проте його власне дослідження привело його до розуміння множинності травми, до висновку, що існують безлічі різних індивідуальних історій і

⁹² Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. – Минск: БСЭ, 1990. с. 46

фантазій про дитячу травму. Юнг вважав, що психічна травма завжди залишає після себе порушення афективних реакцій, що мають вплив на усе подальше життя. Особливо хочеться відзначити точку зору Юнга щодо впливу травми на психіку дитини. Юнг вважав, що в результаті травми відбувається фрагментація свідомості, яку він назвав «відщеплення частини психіки або комплексами»⁹³. Найбільш типовими стає регресія однієї частини Его до інфантильного періоду і, одночасно, прогресія іншої частини Его, тобто надто швидке дорослішання, що сприяє передчасній здатності до адаптації у зовнішньому світі. У результаті, особистість виживає, але не може жити творчо, людина живе заради самозбереження, часто ізолюючись від реальності, перетворюючись в депресію або адиктивну поведінку, життя перетворюється на виживання.

Психічна травма розвивається також в контексті уявлень сучасного психоаналізу, зокрема, теорії об'єктних відносин. Концепція об'єктних відносин включає в себе дуже широкий теоретичний діапазон різних шкіл і напрямків, що мають одне загальне спільне: вони приписують стосункам з об'єктом головну роль в психічному житті дитини. Фундаментом цього нового напрямку в психоаналізі стали теорії госпіталізму Р. Шпітца⁹⁴ і теорія прив'язаності Дж. Боулбі⁹⁵. Вивчаючи дітей в умовах депривації, вони прийшли до висновку, що відсутність матері призводить до незворотних наслідків в їх розвитку: втрата об'єкта любові є запусним механізмом

⁹³ Jung, C. G. (1902) *On the Psychology and Pathology of So-Called Occult Phenomena*. In *Collected Works*, vol. 1. Princeton: Princeton University Press. С.121

⁹⁴ Шпиц Р. А., Коблинер У. Г. Первый год жизни. Психоаналитическое исследование нормального и отклоняющегося развития объектных отношений/ Пер.с англ. Л. Б. Сумм. Под ред. А. М. Боковой. с.78

⁹⁵ Боулби Джон. Привязанность. — М.: Гардарики, 2003. — с.23

психосоматичних захворювань, робить дитину більш вразливою до впливу життєвих стресів, руйнує біологічні регуляторні процеси.

Наступним напрямком сучасного психоаналізу стало дослідження якості материнської турботи і догляду, його значення для раннього емоційного розвитку дитини. М. Кляйн, М. Малер, Х. Кохут, О. Кернберг, Д. В. Віннікотт вивчали дітей і дорослих за допомогою безпосередніх спостережень за відносинами між матір'ю і дитиною і динаміку цих відносин. В результаті були виявлені особливості материнських відносин і поведінки, що сприяють або порушують процес психічного розвитку та їх довгострокові наслідки. Такими наслідками, на думку О. Кернберга, можуть стати пограничні і нарцисичні порушення особистості, що виражаються в дифузійну ідентичність, в почуття спустошеності і безглуздості, в депресіях і печалі, в залежності від інших і в занадто завищених ідеалах.

Угорський психоаналітик Ш. Ференці також вважає, що порушення ранніх відносин є травмою для дитини і може призвести до нарцисичних розладів особистості. На його думку, дитина йде в нарцисизм внаслідок нестерпних об'єктних відносин. Знехтувана увагою, вона створює інший світ для себе однієї, в якому може досягти всього, чого б не побажала. Цю дитину недолюбили, а зараз вона відділила від самої себе якусь частину, яка по-материнськи любить, доглядає і піклується про іншу, яка страждає – віддалила частину свого «Я».⁹⁶

За теорією Д. В. Віннікотта, психотравмуючі ситуації, пов'язані з неадекватною роллю матері, коли вона любить дитину тільки за певних умов,

⁹⁶ Ференци, Ш. Собрание научных трудов. — Ижевск: ERGO, 2013. — Т. 2: Работы 1908—1912 гг. с.46

якщо вона відповідає її очікуванням і слідує її вимогам, мають наслідком формування «Фальшивого Я». На психоаналітичній традиції заснована і сучасна теоретична концепція терапевтичної моделі травми М. Мюррей.⁹⁷ Основні положення її теорії представлені в декларації вітальних (важливих) потреб, які значимі в розвитку дитини – це потреба в безпеці, в захищеності, стабільності і сталості. Їх задоволення сприяє формуванню «природної дитини», що здатна відчувати, здатна усвідомлювати і виражати свої почуття, з закладеними в неї здібностями і задатками.

Психічні травми, депривація і насильство викликають у неї нестерпний душевний біль, від якої зростаючи, вона намагається захиститися придушенням хворобливих відчуттів; знеболенням (за допомогою їжі, алкоголю, тютюну, наркотиків і так далі), і прийомами відволікання (відносинами з іншими людьми, роботою, інтернет залежністю і ін.). Ці засоби є захисними механізмами, що забезпечують тимчасову анестезію для зменшення впливу психологічної травми. Згодом такий спосіб уникнення болю переходить в адиктивну поведінку. Пригнічені болючі почуття і захисні механізми сприяють продукуванню потужного потенціалу агресії. Таким чином, відбувається придушення «природної дитини» і людина втрачає здатність сприймати життя, радіти їй і знаходити задоволення.

Теорія психічної травми розроблялася також у контексті теорії стресу Г. Сельє.⁹⁸ Вчений розглядав психічну травму як особливу форму стрес-реакції. У відповідності з цією концепцією, травматичний стрес настає тоді, коли стресогенний фактор дуже інтенсивний, тривалий за часом і,

⁹⁷ Мюррей М. Узник иной войны. М., 2004. С.156

⁹⁸ Некоторые аспекты учения о стрессе, «Природа», 1970, № 1;

перевантажує можливості людини, що має наслідком фізіологічну та психологічну травматизацію. В даному випадку мова йде про травматичну подію, що за силою і тривалістю виходить за межі наявного досвіду і регуляторних можливостей дитини і може викликати клінічні форми стресу, які прийнято співвідносити з категорією посттравматичного стресового розладу.

Цікавою мені видається теорія відомого американського вченого і психотерапевта П. Левіна, який вважає, що психічна травма може бути викликана такими подіями, як війна, жорстоке поводження, що включає в себе емоційне, фізичне та сексуальне насильство, депривацію, нещасні випадки або природні і техногенні катастрофи.⁹⁹ Його підхід до розуміння травми і посттравматичних стресових розладів можна віднести до інтегративного, оскільки автор широко використовує розробки гуманітарних і природничих наук, спирається на знання в галузі біології, нейрофізіології, нейропсихології і імунології.

П. Левін розглядає психічну травму як природний феномен і описує фізіологічні і біологічні механізми травми, стверджуючи, що вона є результатом порушення природних психобіологічних процесів, а не психічною патологією і може бути зцілена з іншими. На думку вченого, психічна травма утворюється внаслідок незавершеної інстинктивної реакції організму на травматичну подію, реакції втечі, боротьби і заціпеніння. Таке розуміння механізмів травми пояснює природу травматичних симптомів, що виникають в результаті накопичення енергії, яка була мобілізована при

⁹⁹ Healing Trauma: A Pioneering Program for Restoring the Wisdom of Your Body Paperback – October 1, 2008 P.49

зустрічі з травматичним подією і не знайшла виходу та розрядки. Стан підвищеного збудження в підкоркових відділах мозку спричинений нав'язливим спогадами і думками про травматичному подію, і в той же час уникнення ситуацій, розмов, людей, які асоціювалися з нею. Порушення може виражатися і в неспецифічних проявах, що відбиваються в труднощах концентрації уваги, дратівливості і порушеннях сну. Все це може мати наслідком і більш загальні порушення психічного і соціального функціонування. Під час терапії, на думку П. Левіна, необхідно завершити травматичну реакцію, розрядити енергію, що накопичилась і відновити порушені процеси.

Під кінець теоретичного екскурсу, присвяченого проблемі психічної травми в дитячому віці, хочеться відзначити достатню складність і багатоаспектність даного явища і відсутність, на сьогоднішній день, єдиного підходу в його розумінні. Так, класичний психоаналіз і концепції його сучасного розвитку представляють психічну травму як афективний, болючий досвід, пережитий людиною в дитинстві, часто пов'язаний з відносинами зі значимими дорослими і фрустрацією та депривацією життєво важливих потреб. Рання травма може не стати емоційним переживанням у маленької дитини, але в подальшому починає «тиражуватися» в ситуаціях, що асоціюються з нею і визначати функціонування його особистості в дорослому житті.

2.2 Нарцисична сім'я, ознаки та характеристики

Нарцисичні батьки прагнуть відібрати у дитини найголовніше – це право бути самим собою. Недарма більшість людей, один або обоє батьків котрих мали нарцисичний розлад, часто відчують себе ніби їх не існує. Нарцисична людина вважає дитини, ніби, продовженням себе в прямому сенсі слова, повною та неподільною своєю власністю. Дитина для такої людини – нескінченне джерело різноманітних ресурсів. Саме тому така людина усіма силами намагається утримувати це джерело поруч якомога довше.

Нарцисичний батько може піклуватися про фізичне благополуччя своєї дитини, але ніколи не дбає про його емоційному стані. Дитину можуть лаяти і карати не тільки за прояв емоцій, але навіть через хворобу і нездужання, адже все, що хоч якось порушує комфорт і спокій батьків, - під суворою заборонаю. Дитина повинна бути максимально зручний і при цьому відповідати всім високим стандартам батька-нарциса. Ставлення до дитини обумовлено тим, наскільки він їм відповідає. Все, що значимо для самої дитини, ігнорується і знецінюється.

Дітям постійно транслюється, що вони повинні тяжкою працею заробити кожную крихту батьківської любові; якщо вони не будуть відповідати вимогам, від них відмовляться, кинуть, здадуть в дитячий будинок; що вони менш цінні, ніж інші: їх постійно порівнюють, жорстоко знецінюючи в цьому порівнянні. Саме ці установки діти нарциссических батьків переносять і на подальші відносини у своєму житті.

У нарцисичних сім'ях не буває здорових границь: нарциси або зливаються з дитиною, контролюючи кожен її крок, або бувають абсолютно байдужі і віддистанційовані, що часто викликано патологічною заздрістю до неї. Парадокс полягає в тому, що нарцисичні батьки хочуть бачити свою дитину дуже соціально успішною, бо через неї здійснюють свої мрії, але якщо дитина досягає успіху, навіть такого, що конвенційно можна вважати дуже престижним, батьки можуть почати ці досягнення знецінювати і прагнути знищити, не витримуючи власних заздрощів. Якщо ж дитина наважилася піти взагалі іншим шляхом, люті і презирства нарцисичної матері або батька не буде меж.

Часто нарциси чередують емоційний шантаж (в разі, коли хочуть отримати чергову порцію ресурсу) зі знеціненням і ігноруванням (коли хочуть покарати дитину за порушення правил, що вони самі вигадали). Таке психологічне явище ще називають емоційні качелі, через різкий перепад ставлення до об'єкта. Це, безумовно, дуже сильно позначається на психологічному стані дитини: вона ніколи не відчуває себе спокійно і захищено, вона завжди змушена прискіпливо прислухатися, щоб вгадати настрій батьків і сказати або зробити те, що від неї очікують.

Батьки-нарциси ніколи не визнають своєї провини і не просять вибачення. Вони – носії абсолютної істини – непогрішимі і ідеальні, до того ж, постійно дорікають дитині в помилках і її недоліках. Також дитина позбавлена права скаржитися або просити підтримки, тоді як нарцисичні батьки постійно говорять про себе і свої проблеми, вимагаючи від дитини участі, допомоги і співпереживання, якої не дають самі.

Нарцисичні батьки не здатні наповнити своїх дітей любов'ю, тому що їх любов об'єктна та має багато умовностей. Якщо дитина не найкраща у

відповідності з особистою шкалою самого нарциса, і ця людина не може отримувати захоплення у свою сторону від інших через дитину, вона почне дитину емоційно знищувати.

Батьки-нарциси часто критикують і висміюють зовнішність своїх дітей, розвиваючи в них повне неприйняття себе. Причому нерідко дитина має значно більш привабливу зовнішність, ніж батько, однак, відчуючи сильну заздрість, батько прагне вселити дитині комплекс неповноцінності, а іноді навіть підштовхує до змін, які зроблять його менш привабливим. Цим нарцис може переслідувати і ще одну вигоду – не дати згодом побудувати дитині особисте життя, щоб залишити її поруч як постійне джерело ресурсу.

Часто нарцисична мати всіма силами утримує біля себе вже дорослих сина або дочку, всіляко переконуючи їх, що вони слабкі й беззахисні, а світ дуже небезпечний. І тут нерідко звучить подвійне послання, що складається їх взаємовиключних установок: «потрібно бути сильним і самостійним» (тобто зручним для одного з батьків) і «ти без мене не впорасешся».

Нарцисичний батько нерідко прагне зруйнувати дружні і любовні відносини своєї дитини. При цьому він може декларувати, що бажає дитині хороших друзів, швидше за зустріти свою любов, поволі транслуючи: «ти не гідний відносин».

Дорослі діти нарцисичних батьків найчастіше вибирають партнерів-нарцисів, тому що несвідома частина нашої психіки влаштована таким чином, що ми мимоволі прагнемо проживати заново дитячі психологічні травми з іншими, схожими на батьків людьми, насправді в надії отримати вже від цих людей те, чого так не вистачало від батьків. Але такі відносини навряд чи

можуть бути щасливими, адже нарцис не може дати таких необхідних безумовної любові і прийняття.

Діти нарцисів мають патологічно низьку самооцінку; дуже чутливі до чужої думки та критики; у них хронічне почуття провини і багато сорому; вони рідко вміють чути себе, свої емоції, свої бажання; схильні до тривожних і депресивних розладів; у відносинах часто довго терплять емоційне або фізичне насильство, боячись бути покинутими; схильні до співзалежності. Також вони нерідко бувають перфекціоністами і знецінюють себе і свої досягнення, тому що їх внутрішній батько говорить голосом справжнього батька-нарциса.

Справжніх батьків змінити не в наших силах та й не потрібно цього робити. Марно сподіватися і чекати, що нарцисичний батько усвідомить наслідки своїх дій і слів. Важливо, щоб життя так і не пройшло в спробі, нарешті, отримати безумовне прийняття від того, хто за своєю природою дати це не здатний. Важливо зупинитися і почати шлях до самого себе. Це почати робити ніколи не пізно. Дитячі психологічні травми можливо зцілити повністю або практично повністю, хоч це і вимагає певних зусиль з боку самої людини .

У ситуаціях приниження, насильства, знецінення, відкидання істинного «Я» людина відчуває біль, яка може привести до нарцисичних порушень. Воно виникає через неможливість пережити почуття, що виникають при вищезгаданих ситуаціях, оскільки в цей момент для цього відсутні внутрішні ресурси ¹⁰⁰. Поширеною причиною виникнення подібної травми є життя в

¹⁰⁰ Погодин, И.А., Олифиревич, Н.И. Нарцисизм: феноменология, диагностика, психологическая помощь: сб. научных трудов.

деструктивної сім'ї. Основною метою деструктивної, в даному випадку «нарцисичної», сім'ї є прагнення батьків захистити себе від будь-яких емоційних потрясінь¹⁰¹. Це передбачає:

1. «Непряме спілкування».

При подібному спілкуванні відбувається відмова від прямих прохань і відкритого вираження почуттів. Замість прямого послання батьки користуються натяками. Наприклад, прохання *«Допоможи мені, будь ласка»* в такій сім'ї звучить як *«От би мені хто-небудь допоміг»*. Однак виконання прохання повністю знецінюється¹⁰².

Батьки також не говорять про свій гнів або образу, а вибухають ними. Будь-які інциденти агресивного або нестриманого поведінки згодом не пояснюються дітям і не обговорюються з ними.

2. Відсутність чітких кордонів, обмежений доступ дітей до батьків і необмежений – батьків до дітей.

Заперечується право дітей на особистий простір і особисті кордони. Хтось із батьків в будь-який час може увірватися без стуку в кімнату дитини, має доступ до речей, відібрати і / або викинути їх і так далі. У той же час дитина не може в потрібний їй момент отримати пояснення, обійми і т.д.¹⁰³

¹⁰¹ Черных Т.Л. Без права быть собой: травмирующие правила нарциссической семьи

[Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/66461/> Дата обращения 16.07.17

¹⁰² Там само.

¹⁰³

3. Мати не має задовільних любовних відносин з батьком дитини, або ці відносини дуже конфліктні.

У такому випадку вона ризикує несвідомо використовувати дитину як підтвердження її значущості і самоповаги об'єкту. Заяви на кшталт *«Хочу народити дитину для себе»*, *«Чоловік мені не потрібен»* можуть говорити про те, що дитина поступово стає власністю, якою вона пишається, та доповнює нею потреби. Дитина повинна знати, що вона – не все для матері, вона не відповідальна за її щастя і радість, оскільки існує також батько, і він для матері теж важливий¹⁰⁴.

4. «Театральність» матері.

Нарцисична мати лише грає роль люблячої і турботливої, але такою не є. Мати нічого не знає про себе, свої почуття, бажання, потреби, і також нещаслива, як і її дитина, оскільки, найімовірніше, в дитинстві з нею поводити себе подібним чином. Її «фасад» у вигляді «ідеальної матері» (тою, якою би вона хотіла бути) покликаний приховувати внутрішні комплекси переживання, тільки в створюваних і контрольованих нею умовах, вона може відчувати себе в безпеці¹⁰⁵.

5. «Нарцисичне розширення».

Батько, що має нарцисичні нахили, не дуже добре усвідомлює, що крім нього існують інші люди, як у сім'ї так і у суспільстві. Звичайно, він розуміє,

¹⁰⁴ Сверчков М.Б. Недолюбленный ребенок [Электронный ресурс] Режим доступа:

http://www.psycall.org/horoshay_mama.php Дата обращения 15.07.17

¹⁰⁵ Сумкина С.В. Нарцисическая или театральная мама [Электронный ресурс] Режим доступа:

<https://www.b17.ru/article/45355/>

що це так, але питання в тому, яким чином він сприймає цих інших людей, як визначає, на що вони мають право. Для нарцисичної особистості люди є, скоріше, не суб'єктами, а об'єктами, тобто засобами досягнення її власних потреб.

Це і називається «нарцисичне розширення»: батько бачить у своїй дитині як би продовження своїх достоїнств. Проте індивідуальність дитини і його автономію побачити не може. У такої дитини не питають, що він хоче, що він відчуває, до нього не прислухаються, оскільки він не сприймається батьком. Зовні такий батько може виглядати дуже турботливим і люблячим.

Такі діти є не об'єктом любові, а «проектом» батьків. Це не реальна дитина, а, скоріше, образ, якою повинна бути дитина. Образ набагато зручніше, так як потреби живої дитини необхідно розуміти, враховувати і знаходити з дитиною консенсус.¹⁰⁶

У такій сім'ї заради любові, дитині доводиться відмовитися від себе реальної, поміняти своє «Я», свою індивідуальність, свої потреби, бажання і прагнення на любов.¹⁰⁷

Такі діти в дорослому житті часто не здатні відчувати себе живими; скоріше машинами, якими потрібно вміти правильно командувати. Вони можуть погодитися з тим, що бути кинутим – це правильно і справедливо, як справедливо міняти старий автомобіль на більш сучасний¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Малейчук Г.И. Человек-фантом [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/27775/>

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Янсонене Л.А. Нарциссическое расширение или «сын, надень кофту, а то маме холодно» [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/9178/>

Однак прислухатися до іншого замість того, щоб прислухатися до себе – це шлях до залежності. Емоційне або фізичне насильство, відчуженість і холодність батьків приводять дитину до несвідомого висновку: перебувати в близьких відносинах – небезпечно. У дорослому віці така дитина буде робити вибір або на користь повного уникнення відносин, або – на користь пошуку прихильності, в якій вона буде постійно переслідувати об'єкт, що постійно вислизає, оскільки буде щиро вірити, що якщо безупинно чогось досягати, щось робити, з'являтися, проявлятися, її помітять, похвалять і полюблять.

Дитина з нарцисичної сім'ї сама стає нарцисом. Вона буде вдивлятися в інших людей, намагаючись знайти підтвердження власної значущості. На глибинному рівні інші будуть існувати лише як об'єкт для задоволення його потреб. Нарцисична особистість входить в довіру іншого тільки для того, щоб отримати від нього захоплення та почути захват у свій бік. Інший нарцису потрібен, але не важливий, не має цінності¹⁰⁹.

Чому так відбувається? Через тривогу батьків, їх неприйняття себе. Страх зіткнутися з власною недосконалістю приводить їх до установки упорядкувати, структурувати і контролювати реальність. Батьки за допомогою дитини вирішують свої проблеми з власною ідентичністю¹¹⁰.

Звичайно, дуже важливо допомогти дитині подолати ці перешкоди на шляху її розвитку і направити її в ту сторону, в якій вона зможе реалізувати свої природні задатки та хист. При цьому беруться до уваги природні особливості, обмеження та схильності дитини; і якщо дитина своїми

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Малейчук Г.И. Человек-фантом [Электронный ресурс] Режим доступа:
<https://www.b17.ru/article/27775/>

досягненнями або змінами не виправдовує надій батьків, то вона не повинен отримувати за це неприйняття і батьківське розчарування.

2.3 Характерні паттерни у поведінці травмованої людини

У цій частині я б хотіла систематизувати та виділити основні паттерни та характеристики, якими можна було б охарактеризувати людину, що зазнала тої чи іншої травми. Я не буду зосереджувати свою увагу винятково на нарцисичній травмі, або зазначати про неї, адже захисні механізми та поведінкові реакції у травмованих психологічно людей зазвичай збігаються. Варто зазначити, що я маю на меті окреслити лише основні ознаки, які стануть нам у нагоді в наступному, більш наглядному розділі. Це не означає, що у кожної травмованої людини мають бути обов'язково всі десять ознак, число може варіюватися. І навпаки, таких ознак і характеристик може бути набагато більше, все це суто індивідуально, та потребує більше часу спостереження.

Оскільки кожен реагує на травматичні події по-різному, деякі з цих реакцій можуть бути більш вираженими, ніж інші, а деякі – зовсім не мати місця. Треба тримати у пам'яті, що значні зміни після травми це нормально. Насправді, більшість людей, які безпосередньо переживають травматичну подію, мають серйозні проблеми відразу після них, наприклад, часткова втрата пам'яті. Більшість людей почуваються набагато краще вже протягом наступних трьох місяців після травматичної події, у той час як інші одужують повільніше, а деякі продовжують відчувати виснажливі симптоми ПТСР досить довго. Отже, деякі найпоширеніші проблеми після травми включають наступне.

1. Тривога і страх. Тривога – це звичайна і природна реакція на потенційно загрозливу ситуацію. Для багатьох людей відчуття тривоги і страху ще довго триває після завершення самої травматичної події. Це трапляється, через зміну поглядів на світ і почуття безпеки зазнають змін. Життєві обставини змінюються і ви більше не знаходитеся у «безпечній» і зручній для вас ситуації.

Тривога може застати вас зненацька, коли поруч з вами відбувається щось, що дуже нагадує вам про саму травму. Але іноді занепокоєння може з'явитися несподівано. Тригери або сигнали, які можуть викликати занепокоєння, можуть включати місця, час доби, певні запахи чи особливі звуки або будь-яку ситуацію, яка нагадує вам про травму. На своєму прикладі можу сказати, що до таких тригерів входили назви міст, номери громадського транспорту та навіть їжа. В такі моменти ви, ніби втрачаєте відчуття реальності та «ловите дежавю» і чекаєте, коли вже прокинетесь від цього сну. Коли ви починаєте приділяти більше уваги тим моментам, коли ви відчуваєте занепокоєння, ви можете виявити причини, що викликають такий стан. Таким чином, ви можете дізнатись, що тривогу, яка, ніби незрозуміло звідки прийшла, справді викликають речі, які нагадують вам про вашу травму.

2. Повторне переживання травми. Люди часто «переживають» травматичну подію. Наприклад, у вас можуть виникнути небажані нав'язливі думки про травму і ви не можете позбутися від них. Деякі люди мають спогади або дуже яскраві зображення, при яких ви можете відчувати себе так, ніби травма повторюється знову. У вас також можуть виникнути страшні сновидіння, що повторюються щоночі. Ці симптоми виникають через те, що травматичний досвід настільки шокує і настільки відрізняється від

повсякденного досвіду, що ви не можете вписати його в ту парадигму світобачення, до якої ви звикли, в усі ті знання, що ви маєте про світ. Тож для того, щоб зрозуміти, що сталося, ваш розум постійно повертає, ніби кіноплівку, пам'ять назад, аби краще «перетравити» її та вписує у свій досвід.

3. Підвищена уважність також є поширеною реакцією на травму. Сюди входить почуття «настороженості», почуття очікування загрози. Стрибкуваті, нервові, хиткі, нервові рухи тілом, дуже виразні жестикуляції. Такі феномени мають наслідком проблеми з концентрацією або зі сном. Постійна пильність може призвести до нетерпіння та дратівливості, особливо якщо ви недостатньо спите, організм виснажується більше не може нормально функціонувати. Ця реакція зумовлена оціпенінням (наприклад, згадаймо оленя, що побачив світло машини). Також людина може зчинити бійку або втекти. Така реакція живої істоти – це спосіб захисту від небезпеки. Тварини також реагують «заморожуванням» коли зіштовхуються з небезпекою. Коли ми захищаємось від реальної небезпеки оціпенінням, бійкою чи втечею, нам потрібно набагато більше енергії, ніж зазвичай, тому наше тіло виробляє додатковий адреналін, щоб допомогти нам отримати додаткову енергію, необхідну для виживання.¹¹¹

Люди, які пережили травматичну подію, можуть бачити світ таким, що наповнений небезпекою, тому їхні тіла постійно наготові, завжди готові негайно реагувати на будь-який напад. Проблема полягає в тому, що підвищена пильність корисна в справді небезпечних ситуаціях, наприклад, якщо ви перебуваєте в зоні бойових дій або вас грабують, або що інше. Але

¹¹¹ Concurrent Treatment of PTSD and Substance Use Disorders Using Prolonged Exposure (COPE): Patient Workbook

підвищена пильність стає шкідливою та нестерпною, коли вона триває протягом тривалого часу навіть у безпечних ситуаціях.

4. Уникання – це поширений спосіб спроби впоратись із симптомами ПТСР. Найпоширенішим є уникнення ситуацій, які нагадують вам про травму, наприклад, уникання місця, де це сталося. Наприклад, я досі не можу гуляти деякими вулицями Києва та заходити у деякі магазини. Часто також уникають ситуацій, які менш безпосередньо пов'язані з травмою, наприклад, вийти ввечері на прогулянку, якщо травма сталася вночі, або відвідування багатолюдних місць, таких як продуктовий магазин, торговий центр чи кінотеатр. Інша поширена тактика уникнення – намагатися відштовхнути патологічні думки та почуття. Це може призвести до відчуття оніміння або порожнечі, де вам важко відчувати будь-які емоції, навіть позитивні. Іноді хворобливі думки або почуття можуть бути настільки сильними, що ваш розум просто взагалі їх блокує, і ви можете не пам'ятати частини травми. Така тактика має наслідком почуття дереалізації та деперсоналізації, під час якого, як я це називала, ти відчуваєш себе оператором якогось фільму, де грають усі твої друзі, батьки, оточуючі, але тобі у цій кінострічці місця немає. Це дуже гнітюче відчуття апатії та втрачання сенсу життя. Немає почуттів, цілей, мрій, радості, але немає і болю.

5. Багато людей, які пережили травматичну подію, відчувають гнів. Якщо ви не звикли відчувати злість, це теж може здатися страшним та неправильним. Можливо, особливо збентежити злість на найближчих. Люди іноді звертаються до заборонених речовин та алкоголю, щоб спробувати зменшити це деструктивне почуття гніву.

6. Травма може призвести до почуття провини та сорому. Багато людей звинувачують себе в тому, що вони зробили чи не зробили, у цьому житті аби

вижити. Наприклад, деякі вцілілі внаслідок нападу вважають, що їм слід було відбитися від нападника, і звинувачують себе нанесенні шкоди нападнику або вбивства нападника, з метою самозахисту. Інші, хто пережив подію, в якій загинули інші, відчують, що їм слід було померти або що вони мали змогу якось перешкодити іншій людині загинути. Іноді інші люди можуть звинуватити вас у нанесеній травмі. Відчуття вини через травму означає, що ви берете на себе відповідальність за те, що сталося. Хоча це може змусити вас почувати себе дещо більш підконтрольними. Як правило, це почуття однобічне, неточне і може призвести до почуття депресії.

7. Скорбота і депресія – також поширені реакції на травму. Це може включати почуття спустошеності, суму чи безнадії. Ви можете почати плакати частіше, або плакати увесь час. Ви можете втратити інтерес до людей та занять, якими раніше насолоджувались, хобі, що приносили вам радість – більше вас не цікавлять. Ви можете залишитися вдома та ізолюватися від друзів, від розваг, та навіть від роботи та навчання. Ви також можете відчувати, що плани, які ви мали на майбутнє, вже не мають значення, або що життя не варте ваших зусиль та страждань. Ці почуття можуть дійти до думок про те, що ви бажаєте, аби вас більше не існувало. Можуть виникнути думки про селфхарм – нанесення собі умисної тілесної шкоди. Оскільки травма настільки змінила те, як ви бачите та сприймаєте світ і себе, ви починаєте сумувати і сумувати за втраченим, будь чим, через травматичний досвід: дитинством, часом, кар'єрою, людьми. Якщо у вас є такі почуття чи думки, дуже важливо

поговорити зі своїм терапевтом, або з людиною, якій ви довіряєте.¹¹² Важливо не залишатися з такими думками наодинці.

8. Я-образ і погляди на світ часто стають більш негативними після травми. Ви можете часто казати та нарікати собі: *«Якби я не був таким слабким, це б не сталося зі мною»*. Багато людей бачать себе в більш негативному світлі загалом після травми (*«Я погана людина, і я це заслужила»*). Також дуже часто ви можете почати бачити інших більш негативно і відчувати, що ви нікому не можете довіряти. Якщо ви звикли думати про світ як про безпечне місце, травма раптом може змусити вас думати, що світ дуже небезпечний та непередбачуваний. Якщо у вас вже були попередні погані переживання, травма може переконати вас у тому, що світ справді небезпечний, і іншим не варто довіряти. Ці негативні думки часто змушують людей відчувати, що їх повністю змінила травма і що назад шляху немає. Стосунки з іншими можуть стати напруженими. Близькі емоційні стосунки розглядаються як загроза власній безпеці, порушення звичного порядку речей.

9. Сексуальні стосунки можуть також постраждати після травматичного досвіду. Багатьом людям важко відчувати потяг до близькості та інтимності або знову мати сексуальні стосунки. Особливо це стосується тих, хто зазнав сексуального насильства, оскільки окрім відсутності довіри, сам сексуальний акт може нагадувати про напад. До цього у стосунках все може йти стабільно і навіть дуже добре, але як тільки черга доходить до більш приватних речей, людина ніби змінюється та навіть уникає будь-яких розмов про це.

¹¹² Concurrent Treatment of PTSD and Substance Use Disorders Using Prolonged Exposure (COPE): Patient Workbook

10. Багато людей частіше вживають алкоголь чи інші речовини після травми. Часто вони роблять це, намагаючись ніби «займатися самолікуванням» або блокувати хворобливі спогади, думки чи почуття, пов'язані з травмою. Всі ми знаємо ситуацію, коли дівчину кидає хлопець і її подруги приходять з алкоголем. Люди з ПТСР можуть мати проблеми зі сном, з розкладом дня, а також вони можуть вживати алкоголь або наркотики, щоб спробувати поліпшити сон, або не пам'ятати своїх снів. Незважаючи на те, що це може допомогти в короткостроковій перспективі, хронічне вживання алкоголю або наркотиків спричинить уповільнення (або завадить) одужанню від ПТСР і матиме наслідком, власне, додаткових проблем зі здоров'ям. На щастя, існують методи лікування, які можуть допомогти вилікуватися від ПТСР і відчувати тривале полегшення симптомів без вживання алкоголю або наркотиків. Багато реакцій на травму пов'язані між собою. Наприклад, приступ тривоги може змусити вас почувати себе неконтрольованими, а отже, спричинитиме занепокоєння та страх, що може призвести до того, що ви будете вживати алкоголь або наркотики, щоб спробувати спати вночі.

Багато людей думають, що їх реакція на травму означає, що вони «збожеволіли» або «втратили розум». Ці думки можуть зробити їх ще більш тривожними. Коли ви усвідомлюєте зміни, які ви пережили після травми, і коли ви дозволяєте собі прожити ці переживання під час терапії або періоду лікування, симптоми стануть менш тривожними, і ви відновите контроль над своїм життям.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ФІЛЬМУ «ДЗЕРКАЛО»

3.1 Психоаналіз та кінематограф

У 1895 році вийшла робота З. Фрейда «Вивчення істерії»¹¹³, яка послужила початком нової науки – психоаналізу. У 1895 році відбулася ще одне важливе відкриття, брати Люм'єр винайшли кінопроектор, що означало народження кіно. Але тандем між кіно і психоаналізом відбувся не завдяки З. Фройд; він мало цінував кіно як мистецтво і протягом свого життя не дуже звертав увагу на розвиток кінематографу. Його ставлення до кіно найкращим чином демонструє відмову в 1925 році від гонорару в 100.000 доларів США, запропонованого голлівудським продюсером Самюелем Голдвіном за співпрацю у фільмі. З. Фройд, нажаль, відкинув цю пропозицію без коливань. Незважаючи на таку необґрунтовану прижиттєву холодність Фрейда до кіно, він здійснив дуже великий вплив на психоаналіз у кінематографі, сам того не знаючи.

Однак погляди З. Фрейда на кіно не були розділені його послідовниками. Австрійський режисер Пабст консультувався з Карлом Абрахамом і Хансом Сашем (я вже згадувала їх в попередніх розділах), коли знімав свій класичний фільм "Секрети душі" (Secrets of a Soul). Вони запропонували режисерові фабулу для фільму, в якому психоаналітик лікує за допомогою інтерпретації сновидінь фобію ножів та імпотенцію. В результаті, у фільмі показані з дивовижною точністю класичні механізми фрейдівської роботи сновидіння (витіснення та символічне уявлення).

¹¹³ Breuer, J., & Freud, S. (1957). *Studies on hysteria*. Basic Books.

Пізніше в п'ятдесятих роках двадцятого століття аналітики помітили, що кіномистецтво може бути також корисним в психоаналітичному навчанні, як і фройдівське психоаналітичне осмислення п'єс Ібсена, Шекспіра і Софокла.

У наступні роки розвинулася ціла галузь психоаналітичної кінокритики. З тих пір дуже впливовий французький кінематографічний журнал «Cahiers du Cinéma» став регулярно публікувати дослідження американських і європейських фільмів. Пізніше подібні дослідження почали публікуватися і в британському журналі «Screen», а, кілька років по тому, і в американських журналах «Camera Obscura» і «Discourse».

Велика частина психоаналітичної кінокритики розвивалася навколо відносин між кіноекраном і «екраном сну»; кінорежисери також зверталися до сновидінь, авангардні режисери-експериментатори знімали фільми, які можна зрозуміти та трактувати тільки як сновидіння. Якщо їх намагатися зрозуміти на рівні вторинного процесу, раціонального мислення, то фрустрація буде неминучою. Але такі фільми стають зрозумілішими, якщо спостерігати їх на рівні згущення, витіснення, символізації, драматизації і мобільності катексиса роботи сновидіння, описаної З. Фройдом¹¹⁴ (1900) та іншими.

Ще в 1916 році Гарвардської психолог Хьюго Мантерберг припустив¹¹⁵, що гра кадрів більш переконливо відображає механізми мислення, ніж письмові форми розповіді. У 1931 році американська кіноіндустрія вже називалася «Фабрикою мрій, що відображає тісну схожість між кінозображення і роботою сновидіння». Кіно впливає на органи чуття набагато

¹¹⁴ Freud, S. (1900). The Interpretation of Dreams. Standard Edition, 4-5. London: Hogarth Press, 1953.

¹¹⁵ Münsterberg, Hugo, and Allan Langdale. 2002. *Hugo Münsterberg on film: the photoplay--a psychological study, and other writings*. New York: Routledge.

більше літератури, кіно говорить з несвідомим на пряму. Кіно організовано так, що тільки частина кіно комунікує у формі розповіді, звук і образ надають більший вплив. Образи і звук розмовляють з нами на первинному і несвідомому рівні.

Пропоную поглянути на динаміку роботи сновидіння, описану З. Фройдом. Під час сну цензура, яка охороняла поділ Іду і Его, послаблює свій контроль. Зазвичай цензура перешкоджає прориву в свідомість будь-яких витіснених думок, але коли свідомість відпочиває, цензуру з більшою легкістю можна обдурити. Хоча Ід не може безпосередньо пропускати пригнічене бажання (якщо сновидіння стає занадто прямим, цензура схоплюється, перешкоджаючи виконанню несвідомого бажання, і людина прокидається), воно може замаскувати бажання під щось дивне, але не пригнічене безпосередньо, то, що кожен пам'ятає з маніфестного змісту. Таким чином, сон виявляється в Его, кожен може пам'ятати його після пробудження. Але після пробудження цензура зазвичай розуміє латентний зміст сновидіння до того, як воно може стати усвідомленими, і потім пригнічує все зміст сновидіння (маніфестний і латентний), ось чому часто досить важко пам'ятати сни більше кількох хвилин після пробудження. Якщо хтось може згадати маніфестний сон, він часто переживає суперечливі емоції. Бо на початку приємно мати виражене пригнічене бажання, навіть якщо воно зашифровано, але Супер-Его карає за це бажання почуттям вини.

Хоча сновидіння є прикладом неповного придушення, воно виконує, по суті, ту ж саму базову мету, що і захисні механізми, яка полягає в тому, щоб придушення та витіснення в Ід не стало занадто сильним (яке тоді б виробляло будь-якого роду вибухове і неконтрольоване звільнення в істеричних та невротичних симптомах). Але саме в цьому звільнення від напруги, від тиску

полягає робота сновидінь. Роблячи це, як згадувалося раніше, Ід має заховати латентне значення сновидіння в маніфестному сновидінні. Ід робить це за допомогою зашифровування сну так, ніби він висловлює бажання, але це бажання зазвичай незрозуміло для Его, тому той хто бачить сни є останньою людиною в розумінні своїх власних сновидінь. Коли все зроблено досить точно для того, щоб сновидіння промайнуло, Ід задовольняється, і людина продовжує вести нормальне життя з несвідомим придушенням, маючи тільки веселе сновидіння в голові, яке змушує його відчувати себе дивним чином задоволеним, незважаючи на незрозуміле почуття вини. Варто зазначити, що почуття вини не є обов'язковим, але воно присутнє у більшості людей.

Кіно діє багато в чому відповідно за тими же самими принципами. Кіно говорить з несвідомим пряміше. Мова сновидіння наповнений образами, що володіють прихованим значенням.

Як вже говорилося, тільки частина кіно впливає у формі розповіді, велику частину впливу надають звук і зоровий образ. Це очевидно при читанні сценарію фільму. У той час як слова розуміються усвідомлено, образи і звук мають великий обсяг змісту, що розмовляє з нами лише на якомусь несвідомому рівні. Щоб більш ясно зрозуміти цей момент, давайте кинемо погляд на художні форми, які використовують тільки частина того, що може бути використано у фільмі. Візуальне мистецтво часто може бути побачене свідомо в активному пошуку символізму, значення, повідомлення, але коли це бачиться в перший раз, то кожен часто знаходить, що впливає на нас на рівні емоцій, і перш за все звертається до наших інстинктів. Хоча кожен здатний потім спрямувати більш пильний погляд на те, чому частка візуального мистецтва має саме той вплив, який має, це дуже складно зробити з кіно. На відміну від живопису, коли ми можемо пильно розглядати деталі і аналізувати

їх вплив, образи в кіно, так само як і в сновидінні, представлені тільки коротко, ми не здатні призупинити кіно (за винятком того, коли відбувається уявний аналіз) і сфокусуватися на конкретному образі.

Більш того, швидкість, з якою ми розкриваємо образи, дозволяє більшій частині того, що ми бачимо, сприйматися тільки на несвідомому рівні. Неможливо фокусуватися на всій візуальній інформації, що з'являється на екрані в один і той же час. Особливо якщо це обдарований режисер. Ми завжди повинні будемо ігнорувати деяку частину того, що ми бачимо, щоб сфокусуватися на іншій частині. Але те, що ми не бачимо свідомо, ми все-таки бачимо несвідомо. Це інстинктивний процес, який у кожного відбувається без свідомого обмірковування. Саме так відбувається несвідомий аспект подібної роботи кіно. Навіть якщо ми свідомо не фокусуємося на тому, що нам пред'являється, наш Ід все ж піддається його впливу, і те, що ми свідомо не бачимо, впливає на нас на повністю несвідомому рівні.

Звукові стимули діють ще сильніше. Музику нелегко зупинити свідомим аналізом, якщо це узагалі потрібно робити. У той час як кожен може дивитися на живопис годинами і фокусуватися на її конкретних сторонах, ніхто не може слухати музику, зупиняючи її, і фокусуючись на конкретних нотах. Музика цінна своєю течією, де одна нота має своє значення тільки, коли вона чується в безперервній послідовності з іншими нотами і по відношенню до них. І тому музика відмінно поєднується з кіно, де протягом музики може синхронізуватися з плином фільму, в якому візуальні образи також послідовні. Крім музики використовуються і інші звуки. Часто використовується звук серцебиття, який не усвідомлюється глядачем. Биття серця глядача фільму може синхронізуватися з серцебиттям на екрані. Коли синхронність встановлюється, режисер може прискорити темп серцебиття у фільмі, що є

інстинктивним знаком для наших сердець робити те ж саме. Такий же ефект виробляє звук дихання. Природні звуки (такі як дзижчання бджоли) використовуються для виклику примітивних емоцій, таких як страх, неприродні звуки викликають відчуття жаху.

Таким чином, ми бачимо, що передається через кіно значення часто настільки ж приховано, як і значення, передане сновидінням. І кіно, і сновидіння роблять свою психічну роботу, використовуючи зашифровану мову несвідомого, але кіно, звичайно, в меншій мірі.

Інша відмінність в тому, що мова несвідомого здебільшого специфічна для кожної людини, в той час як несвідомий зміст фільму призначений для передачі багатьох. Один і той же фільм може сприйматися по-різному в різних культурах. Якщо кіно звертається до нас на несвідомому рівні, то воно повинно звертатися до нас специфічним культурним чином, так як різні культури витісняють та культивують різні речі, тим самим, наповнюючи несвідоме різним вмістом.

Другий аспект, який споріднює роботу кіно і роботу сну – регресія. Сновидіння здійснюється за допомогою регресії. Деяка частка регресії, присутня і при перегляді фільму, особливо в темному залі кінотеатру. Все, що глядач може бачити і чути, контролюється фільмом. Глядач в деякій мірі втрачає відчуття своєї реальної (фізичної і психічної) присутності в приміщенні. Справа в тому, що більшість людей дозволяють собі «відкласти недовіру» або увійти в стан, схожий зі станом денних сновидінь, англійською є хороше слово *daydreaming*. Его слабшає і відкривається більший доступ до несвідомого. Можна сказати, глядач охоплений роботою «кіномистецтва». Додатково до цього потрібно сказати, що роль глядача передбачає деяку пасивність, глядач приймає те, що йому показують, і в такий пасивної позиції

приховано додаткове задоволення. І тоді, про процес перегляду кіно можна думати як про пошук єднання та злиття з об'єктом (який ніколи повністю не можна досягти), як про таке собі зусилля підтримати неможливе єднання з ним. Як сплячий ніколи не буває самотнім, в повному розумінні слова, оскільки спить зі своїм хорошим об'єктом, що він його інтроеціював так і глядач не самотній перед екраном. Кіноекран є свідченням партнера по кіномову. І цей партнер допомагає трансформувати емоційні переживання в думки, в альфа-елементи по Біон.¹¹⁶

Якщо ми торкнулися теми задоволення від перегляду фільму в кінотеатрі, то не можна не відзначити і задоволення від почуття причетності до великої групи глядачів. У кінозалі ми можемо відчути себе частиною чогось більшого, ніж ми є, самі по собі, ми можемо приєднатися до більшої сили, що зменшує тривогу і наповнює відчуттям всемогутності.

До чого ж призводить пряме звернення кіно до несвідомого? Робота сновидінь полягає у звільненні від напруження, яке виникає при придушенні Ід, щоб надмірно пригнічений Ід не приводив до вибухового і неконтрольованого звільнення в симптомах. Крім задоволення бажання, що відображає внутрішній конфлікт, робота сновидіння полягає і в спробі опанувати травматичними переживаннями. Так само в кінофільмах ми можемо бачити відображення аналогічних спроб оволодіння універсальними конфліктами і травматичними переживаннями. Глядачі можуть реконструювати моменти тривоги ранніх потягів, зберігаючи безпечну дистанцію з ними і знаючи, що вони можуть пережити їх. Люди завжди

¹¹⁶ *Біон У. Р.*, Элементы психоанализа. — М.: "Когито-Центр", 2009

шукали в мистецтві можливість вирішення проблем. Екран в цьому сенсі підходить як контейнер для проєкцій особистих і несвідомих страхів і потягів. Як і при вивченні всіх форм мистецтв, коли ми вивчаємо кінофільм, ми вивчаємо себе. Найуспішніші фільми зазвичай збігаються з пригніченими бажаннями і страхами масового глядача, ми бачимо в кінофільмах відображення проблем ідентичності, роботи горя, боротьби з часом і старінням, зі страхом знищення і нарцисичними тривогами.

Крім того, однією з головних тем в кіно є тема задовільного дозволу Едіпового конфлікту. Тож не дивно, що едіпальний імпульс знаходить спосіб вираження і задоволення не тільки в сновидіннях, а й у багатьох популярних фільмах. Кіно дозволяє кожному отримати задоволення від Едіпової перемоги, якої у нього не було в дитинстві, в сноподібній формі кіно. Це очевидно в будь-якому бойовику або романтичному фільмі. Тому, стикаючись з дуже вдалим збігом обставин, говорять: «Так тільки в кіно буває», «Як в кіно!». Але замість того, щоб відкрито пред'являти базову структуру, фільм повинен використовувати неявну історію, яка містить ті ж базові відносини, досить змінюючи їх для того, щоб зробити це непомітним для Супер-Его.

Реальну інтимність неможливо поставити на сцені і при камері, повна інтимність – це внутрішній процес. Така обмеженість неминуче викликає цікавість – що вони там роблять? Всі ми в тій чи іншій мірі відчуваємо спокусу підглядати то, що є таємним, всі ми маємо Едіпального прагнення. Така приватність природно привертає і кінорежисерів. Можна легко уявити художній фільм, побудований на використанні реального клінічного випадку, але документальний показ реальної сесії стає проблемою. Реальна терапевтична сесія в такому випадку не може бути відображена без спотворення, пошкодження та спрощення самого аналітичного процесу. А з

іншого боку не хотілося б, щоб фільм був лише діалог "балакучих голів" на екрані.

Безсумнівно, що вільний, без обмеження та фрустрації, документальний фільм вітався б режисерами і утримував би публіку. Потенційні кінорежисери схильні відчувати, що без кадрів, що показують глибоку хвилюючу інтимність в консультаційної кімнаті, фільм втратить спонукання і заклик. Вони підозрюють, ймовірно правильно, що не зможуть продати такий потайний сценарій кому-небудь, хто міг би оплатити їх фільм. І їх ентузіазм пропадає.

Може здаватися, що такий відкритий фільм зняв би таємницю з психоаналізу. А незгоду знімати реальну сесію психоаналізу могло б сприйматися як страх викриття, як ніби ми, як обманщики, боїмося показати те, що ми робимо. Така позиція узгоджувалася б з думкою, що ніщо не повинно зберігатися в таємниці, але суперечила б самому психоаналітичному процесу.

Більш ніж будь-який інший процес аналіз вимагає співпраці і довіри – тому пацієнт і може дозволити собі говорити все, що приходить йому в голову. Третя особа (або камера) в даному випадку є як вторгнення в цей делікатний процес. Ідея вторгнення є однією з центральних в психоаналізі. Ми обмежені на сесії фантазіями про зовнішнє життя пацієнта, і бажання пацієнта проникнути в життя аналітика або в його думки – також обмежується фантазіями. Присутність Іншого на сесії зробило б неминучим те, що ці фантазії були б втілені і відреаговані. Якщо аналітик дозволить це, він вступить у змову з такою реакцією, незалежно від значення, яке воно мало б для пацієнта – ексгібіціонізму, умиротворення, тріумфу або створення дилеми для аналітика.

Аналітик вразливий, так само як і пацієнт, хоча з інших причин. Присутність камери на сесії, навіть прихованої, могла б перешкодити спробам аналітика досягати стану вільної уваги, що плаває, і пацієнт точно відчував би в тій чи іншій мірі страх критики, що заважало б нормальному протіканню аналітичного процесу.

3.2 Психоаналітичний підхід до фільму «Дзеркало»

У цьому розділі я б хотіла розглянути та проаналізувати фільм Андрія Тарковського «Дзеркало» та проаналізувати наявність нарцисичних ознак, що були описані мною вище.

На мою думку, у фільмі, що я обрала є дуже чітка лінія нарцисичних відносин. Мої гіпотези полягають у наступному: У матері головного героя Марії – нарцисичний розлад. Як наслідок, у головного героя Олексія, її сина, теж сформувався нарцисичний розлад, а саме його різновид перевернутий, або його ще називають прихований, нарцисизм. Колишня партнерка головного героя Наталя також має нарцисичний розлад. Дитина Олексія та Надії, Ігнат, як наслідок виховання нарцисичними батьками – має пост травматичний стресовий розлад.

Розпочати, я б хотіла, з найбільш очевидного та, найбільш не очевидного, символу у фільмі. Це його назва «Дзеркало». Предмет дзеркала відсилає на одночасно до дуже багатьох значень та смислів. Перше, що спадає мені на думку – це міф про Нарциса. Сюжет міфу такий: Син бога Кефіса і німфи Лавріони, Нарцис, що не шанував богиню Афродіту, був холодним, гордим, самозакоханим. За це він нагнав на себе гнів Афродіти. Одного разу в лісі він заблукав, і його побачила богиня Ехо. Вона була покарана самим героєм і могла говорити, тільки повторюючи закінчення фраз. Між ними

відбулася майже німа розмова, і Нарцис відштовхнув Ехо. Вона страждає від невзаємного кохання до нього і ховається в гущавині лісу. Він залишився таким же самозакоханим і гордим. Багатьох німф він зробив нещасними, і одна з них побажала йому теж колись полюбити не взаємно. І Афродіта вирішила помститися йому за те, що він не любить нікого.

Одного разу в лісі він вирішив попити води. Він підійшов до струмка, який був чистий і прозорий. Ніхто ніколи не торкався його води: ні люди, ні звірі, ні рослини. Підійшовши до води, Нарцис відобразився у ній весь, як у дзеркалі. Тут і наздогнало його покарання Афродіти. Він пристрасно полюбив самого себе. Його відображення вабить його до себе, він навіть хотів поцілувати його, але вдалося поцілувати тільки воду. Нарцис перестав їсти, спати, він страждав, все дивився в воду, не відриваючись, милувався своїм відображенням і кликав його вийти на сушу, але відображення не виходило.

Раптом Нарцис зрозумів, що полюбив самого себе, своє відображення. Він відчуває, що скоро помре, мучиться, плаче, але не може відірватися від свого відображення. Нарцис втрачає сили, він виснажений, але все продовжує дивитися на своє відображення. Вони прощаються з Ехо, і Нарцис помирає від страждань. Німфи хочуть поховати його, але на місці, де лежало тіло, вони знаходять прекрасну білу квітку. Це квітка смерті, що стала називатися нарцисом.

Фільм Тарковського – про те, як особистість перестворює себе, тільки завдяки такій здатності до самозміни, власне, і намагається постійно стати особистістю. Споглядання в себе з боку, в свою душу і долю, звичайно, краще за все втілюється в образі дзеркала. У фільмі Олексій, залишившись один у незнайомій кімнаті, при не правильному світлі гасової лампи дивиться в дзеркало довго, наче вперше замислившись над собою, немов намагаючись

проникнути за грань днів. Камера повільно наближає його очі. Звучить музика, не то сумна, не то просвітлена, як це буває тільки у старих майстрів свого діла.

Потім в це саме дзеркало на ходу загляне господиня, поправить куплені сережки і причепуриться. Залежно від того, що таке ми самі, дзеркало може говорити з нами про життя і смерть або бути звичайною деталлю інтер'єру. Тарковський розтягує сенс речі: від побуту до символу, з безліччю переходів.

Наталя в першій сцені з Олексієм, не перериваючи тяжких пояснень і роздумів, раз у раз дивиться в дзеркало, стомлено, майже машинально. Шукає, напевно, перші зморшки або відповіді на риторичні запитання. Музики немає. З іншого боку з зосередженістю катує дзеркало Марія Миколаївна, якою вона була років сорок тому, і виникає в ньому образ, і назустріч їй йде сива стара, бабуся Ігната.

Дзеркальність відчувається в образотворчій системі фільму, багато відображень, скляних, що поблискують поверхнями і об'ємами. Вологий круглий слід гарячої чашки, зникає зі столу, за яким тільки що сиділа жінка, яка попросила Ігната прочитати сторінку: поверхня столу тут теж дзеркалом пам'яті. В одному єдиному випадку лейтмотив дзеркала відділяється від зображення і дії, перетворюючись, в глибині кадру, в емблему: в фінальному епізоді біля ліжка тяжкохворого Олексія, коли стіна обвішана великими і малими дзеркалами. А перше дзеркало, яке виникає у фільмі – це, мабуть, телевізійний екран в заставці, спочатку темний, потім включений Ігнатом, що засвітився, наставлений на документовану реальність, на історію.

Ми розглядаємо себе в дзеркалі з усією доступною близькістю і пильністю, але і з необхідною віддаленістю і абстрагованістю. Дзеркало перевертає, перетворює – і повідомляє нещадну правду. Ми бачимо в ньому

свій же погляд – і цей погляд вивчає нас. Це ми і не ми. Тільки свідомості дано пізнати себе в дзеркалі і тільки самосвідомості – дізнатися і не впізнати одночасно, здивуватися і здригнутися, пригадавши крізь себе нинішнього – минуле, передчуваючи майбутнє, прозріваючи суперечливий зв'язок між собою і світом.

Образ дзеркала дуже доречний до задуму фільму, не просто своєю природною виразністю – «*природність*» ця оманлива, а тим, що з давніх-давен був звичним культури. Міфологічна підоснова подібного культурного мотиву така міцна, що впливає на нашу свідомість непомітно. Не можна і правильно оцінити цей мотив фільму – і будь-який з його мотивів – поза великим культурним фоном, частіше присутнього приховано.

Зрозуміло, що *дзеркало* – це *метафора*, матеріалізація поглибленого і відповідального ставлення до життя, це уявний погляд. Так, Марія Миколаївна, щаслива поруч з коханим, на мить відвертається, замислюється, і в цю мить вміщуються доля, старість, тлін, гниль - і, крупним планом, який біжить по дорозі дитина, його протяжний крик: «Е-е-е! .. », відлуння, продовження життя, нова надія.

Фільм починається з того, що син Олексія Пгнат (також його виконує Пгнат Данильцев) вмикає телевізор і спостерігає за обстеженням заїкання у лікаря. Після перших титрів у передвоєнні часи в сільській місцевості демонструється сцена, в якій мати Олексія Марія (Маргарита Терехова), яку також називають Маша та Маруся, розмовляє з лікарем (Анатолієм Солоніциним), який проходить повз. Видно екстер'єр та інтер'єр заміського будинку діда Олексія. Молодий Олексій, його мати та сестра спостерігають, як згорає сімейний сарай. У послідовності снів Марія має волосся. Сьогодення: у післявоєнні часи Олексія чують, як він розмовляє зі своєю

матір'ю Марією по телефону, поки на екрані видно кімнату квартири. Повертаємося до довоєнних часових рамок, Марія несамовито мчить на своє робоче місце, де вона працює редакторкою у виданні. Вона переймається про помилку, яку, можливо, вона пропустила, але втішає її колега Ліза (Алла Демідова), яка потім різко доводить її до сліз із та критикує її. Ще в повоєнний час Олексій свариться зі своєю дружиною Наталією (яку також грає Маргарита Терехова), яка розлучилася з ним і живе з їхнім сином Ігнатом. Далі слідують кадри новин з громадянської війни в Іспанії та сходження на повітряній кулі в США.

У наступній сцені, в квартирі Олексія, Ігнат зустрічається з дивною жінкою (Тамара Огородникова), яка сидить за столом. На її прохання Ігнат читає уривок з листа Пушкіна і отримує телефонний дзвінок від свого батька Олексія. Дивна жінка загадково зникає. Переходимо знову у військовий час, підліток Олексій бачить, як він проходить навчання по стрільбі з воєнним інструктором, між цим ідуть кадри новин Другої світової війни та китайсько-радянського прикордонного конфлікту. Показано возз'єднання Олексія та його сестри з батьком (Олег Янковський) наприкінці війни.

Потім фільм повертається до сварки Олексія та його дружини Наталії в післявоєнній послідовності. Знову переключившись на довоєнний час, за видами заміського будинку та навколишньої місцевості слідує мрійлива-ностальгічна послідовність кадрів, що показує Марію, що левітує. Потім фільм переходить до повоєнного часу, показуючи Олексія, очевидно, на смертному ложі із загадковою хворобою. Фінальна сцена грає у довоєнний часовий проміжок, показуючи вагітну матір Марію, перервано, зі сценами, що показують молоду та літню Марію. Літню Марію грає власна мати Тарковського, Марія Вишнякова.

Перший епізод «Дзеркала» (*Рис.1*) , що є епіграфом-прологом до фільму, безумовно, іконічний. Автор декларує, по-перше, свою здатність говорити «Не заїкаючись»; по-друге, право говорити від власного імені («Я можу говорити») і те, що він сам вважає за потрібне, знявши напругу з голови, звернувшись не тільки до розуму, а й до інтуїції, а по-третє, своє бажання говорити мовою образів, мовою предметів і явищ природи. Цікаво, що цю телепередачу дивиться Ігнат, який протягом усього фільму мав деякі проблеми з процесом «говоріння», якраз через те, що йому постійно вказували що казати та що думати. Такі проблеми мають усі герої фільму. Тому ця передача є метафоричним лейтимовом усього фільму.

(*Рис.2*) Основа світопорядку – рідний дім, і він найчастіше втрачений разом з дитинством. Дерев'яний сільський будинок в «Дзеркалі» схожий на зруб в селі Завражжі, де жили в роки війни Андрій і та його сестра Марина разом з матір'ю. Будинок дитинства в «Дзеркалі» оточений високими соснами, вони шелестять, гойдаються – і являють собою якусь загадкову матерію життя.

У «Дзеркалі» дощ підганяє мати на дорозі до дому. Одна з найзнаменитіших сцен фільму – пожежа, яку діти спостерігають крізь дощ. Багаття (і взагалі вогонь) для Тарковського – це пам'ять. У «Дзеркалі» вогонь багатозначний. Він – не тільки пам'ять, дитинство. Є якийсь асоціативний зв'язок між склом газової лампи, що падає і пожежею. Пожежа – це доля, самоспалення душі, спроба спалити минуле, забути про нього. Але газова лампа, що замінила вогонь в печі – це і сімейне вогнище, будинок, любов, життя. Пожежа ж – вогонь, що перетворився в стихію. Пожежа йде в тандемі з штукатуркою, що падає. І те й інше - руйнування Будинку, Любові, Життя. Це ознака хаосу, що відбувається в такій сім'ї, де немає: любові між батьками, поваги, співчуття, любові та турботи про дітей. Де віє холодністю та розрухою.

Якщо будинок не латати, не слідкувати за його справністю – він обов’язково зруйнується. Мати, в свою чергу, просто стоїть та дивиться на пожежу, без страху та істерик. Її, ніби, влаштовує стан речей. В цьому можна спостерігати якусь садистично - мазохістичну насолоду.

В одному зі снів (Рис.3) , відтворених у фільмі, ми бачимо, як падає штукатурка зі стелі. У контексті попередніх сцен, а також в асоціативному ряду віршів Арсенія Тарковського, що звучать в картині його сина, це представляється метафорою руйнування Вічності, якій була Любов. Це руйнування того Будинку, про який сказано у вірші Арсенія Тарковського *«Жизнь, жизнь»*: *«Живите в доме – и не рухнет дом. // Я вызову любое из столетий, // Войду в него и дом построю в нём. // Вот почему со мною ваши дети // И жёны ваши за одним столом, – // А стол один и прадеду и внуку, // Грядущее свершается сейчас...»*. Міфічний час, сполучна все епохи, єдине для всього людства, розпадається. Іде Любов – вмирає Вічність в цьому Домі. І як образ смерті – білий рушник в кадрі.

Головний герой постійно повертається до своєї травми, намагається зрозуміти поведінку та вчинки своїх батьків. (Рис.4). Для нього ця сторінка життя ніяк не може перегорнутися. Така тенденція у поведінці є дуже характерною для травмованих людей. Ці симптоми виникають через те, що травматичний досвід настільки шокує і настільки відрізняється від повсякденного досвіду, що ви не можете вписати його в ту парадигму світобачення, до якої ви звикли, в усі ті знання, що ви маєте про світ. Тож для того, щоб зрозуміти, що сталося, ваш розум постійно повертає, ніби кіноплівку, пам’ять назад, аби краще «перетравити» її та вписує у свій досвід.

(Рис.5) З нарцисичною, емоційно недоступною, матір'ю неможливо будувати діалог, неможливо говорити про свої почуття. Будь-яке намагання поговорити з такою людиною має небагато сценаріїв розвитку: це або ігнорування, або заперечення реальності, на кшталт *«Я такого не пам'ятаю, чого ти вигадуєш»*. У нарцисичної людини абсолютно відсутня емпатія, такі люди не здатні до щирих переживань та емоцій, не здатні до спілкування «від серця». Нарцисична мати ігнорує емоції та переживання своєї дитини, так як колись ігнорували її.

В цьому (Рис.6) епізоді колега Марії, матері Олексія, принижує Марію та стверджує, що її чоловік мав піти від неї ще раніше. Вона звинувачує жінку у тому, що це її вина, та додає, що Марія ніколи не визнає своєї вини. На мій погляд, в цьому епізоді важливими для нас, як для аналітиків є два моменти: перше – колега підмічає, що Марія ніколи не визнає своєї вини, навіть якщо та винна. Це, як я же описувала, характерно для людей з нарцисичним розладом. Для них є дві позиції – їхня та неправильна. Друге – у Марії досить цікава реакція на такі звинувачення, вона досить театральна розплакалась. Театральність та бажання зробити з себе жертву є нічим іншим як нарцисичною реакцією.

(Рис.7) Як було вже описано у попередніх розділах, дорослі діти нарцисичних батьків найчастіше вибирають партнерів-нарцисів, тому що несвідома частина нашої психіки влаштована таким чином, що ми мимоволі прагнемо проживати заново дитячі психологічні травми з іншими, схожими на батьків людьми, насправді в надії отримати вже від цих людей те, чого так не вистачало від батьків. Але такі відносини навряд чи можуть бути щасливими, адже нарцис не може дати таких необхідних безумовної любові і прийняття.

У фрагменті (Рис.9), колега матері по роботі, торкається дуже важливого та ключового лейтмотиву кінострічки «Дзеркало», а саме патологічної поведінки матері головного героя – Марії. Вона холодна, груба та, всього лише, грає роль хорошої матері.

У цьому (Рис.9) фрагменті Наталя підмічає, що її син Ігнат все більше стає схожим на батька, копіює його психологічні проблеми. Як я вже зазначала генетична детермінованість нарцисичного неврозу є дуже високою. Особливо, шанси зростають якщо це перша дитина і хлопчик, як у цьому випадку. Дитина з нарцисичної сім'ї сама стає нарцисом. Вона буде вдивлятися в інших людей, намагаючись знайти підтвердження власної значущості. На глибинному рівні інші будуть існувати лише як об'єкт для задоволення його потреб. Як я вже писала, цьому явищу є назва – «*нарцисичне розширення*».

В данному (Рис.10) фрагменті Олексій визнає, що він копіює патерни поведінки жінок, що його оточували. А саме він саркастично говорить про свою матір та дружину, що теж намагалася його «виховувати». В їх діалозі немає любові та поваги, є тільки нескінченні докори та намагання принизити та «підловити» один одного. В цій парі знову немає кохання, як його не було в парі між матір'ю головного героя та його батьком.

У даному кадрі (Рис.11) видно як Олексій визнає, що його мати все життя вказувала йому як жити. Такі діти є не об'єктом любові, а «проектом» батьків. Це не реальна дитина, а, скоріше, образ, якою повинна бути дитина. Образ набагато зручніше, так як потреби живої дитини необхідно розуміти, враховувати і знаходити з дитиною консенсус.

У такій сім'ї заради любові, дитині доводиться відмовитися від себе реальної, поміняти своє «Я», свою індивідуальність, свої потреби, бажання і

прагнення на любов. Такі діти в дорослому житті часто не здатні відчувати себе живими; скоріше машинами, якими потрібно вміти правильно командувати. Вони можуть погодитися з тим, що бути кинутим – це правильно і справедливо, як справедливо міняти старий автомобіль на більш сучасний. Такі діти є не об'єктом любові, а «проектом» батьків. Це не реальна дитина, а, скоріше, образ, якою повинна бути дитина. Образ набагато зручніше, так як потреби живої дитини необхідно розуміти, враховувати і знаходити з дитиною консенсус.

У такій сім'ї заради любові, дитині доводиться відмовитися від себе реальної, поміняти своє «Я», свою індивідуальність, свої потреби, бажання і прагнення на любов. Такі діти в дорослому житті часто не здатні відчувати себе живими; скоріше машинами, якими потрібно вміти правильно командувати.

В цьому фрагменті (*Рис.12*) Олексій говорить своїй колишній дружині, що та має вийти заміж, якщо не хоче щоб Ігнат перетворився на свого батька, тобто на Олексія. Про що це нам говорить. Це нас знову відсилає до «нарцисичного розширення», до тенденції синів копіювати поведінку та невротичну патологію свого батька. Олексій усвідомлює це, тому пропонує знайти Наталі більш «здорову» альтернативу батьківської фігури.

У даному фрагменті (*Рис.13*) Ігнат розповідає нам про своє викривлене почуття реальності. Він стверджує, що він уже переживав ці відчуття та події, і щиро ділиться своїми думками з мамою. Наталя в свою чергу дратується від таких «вигадок» та просить сина перестати «фантазувати». Як я вже зазначала, скоріше за все, те про що говорить Ігнат – зовсім не вигадки, а новий вигаданий світ хлопчика, в якому він ховається від холодної мами, що не

розуміє його та не йде на контакт. Це, так звана, дереалізація, в яку часто попадають люди під час травми або пост травматичного стресового розладу.

У цьому моменті (*Рис.14*), на мою думку, показане викривлена реальність дитини, що живе в аб'юзивній сім'ї. Зараз опишу, що відбувається у епізоді, а потім поясню чому я так вважаю. Ігнат залишився в квартирі абсолютно один, після холодної та не дуже приємної розмови з власною мамою. Спочатку ми бачимо абсолютно пусту сусідню кімнату. Камера на Ігнатові. Ігнат іде в кімнату, де на нього вже чекає вчителька (це ми можемо здогадатися дедуктивно, адже режисер прямо про це не каже) та няня. Починається урок. Далі хлопчик чує, що в двері хтось дзвонить. Він відчиняє двері. Уважний глядач впізнав бабусю Ігната, матір Олексія, але ні Ігнат ні бабуся не впізнають один одного. Хлопчина зачиняє двері та прямує до кімнати аби продовжити своє навчання, але його знову зустрічає пуста кімната. За мить йому телефонує батько та перепитує, чи не приходила бабуся, на що Ігнат, зі впевненістю відповідає ні.

Цей епізод це чудовий приклад сприйняття часу та простору травмованою дитиною про яке я також розповідала у попередньому розділі. Дитина змушена займатися ескапізмом, адже її психіка обрала такий захисний механізм, аби уникнути ще більшого травмування. Відбувається процес дереалізації про який говорив сам хлопчик у попередньому епізоді.

І знову, дзеркальність акторів та персонажів (*Рис.15*). Маленького Олексія грає той самий актор, що грає його сина Ігната. Як на мене це не просто збіги, це свідомо підказка глядачам про дзеркальність долі сина та батька. Про ідентичність їх психологічного стану, думок та вибору партнерів.

В цьому епізоді (Рис.16), коли Олексій дивиться на себе в дзеркало і бачить своє, але все ж якесь чуже обличчя, вогонь в газової лампи спалахує і гасне. У контексті всієї стрічки це сприймається як попередження, навіть загроза (в даному випадку – страх втратити своє обличчя). Хоча в той же час мерехтливий вогонь в лампі можна вважати проблесками в свідомості Олексія, який за допомогою дзеркала і бачить вже не себе, а, можливо, свого сина Ігната з майбутнього. Доля батька, де в чому, має схожість з долею сина відсутність фігури батька у житті та нарцисична мати. Син з великою вірогідністю, унаслідок психологічні проблеми свого батька, знову «нарцисичне розширення».

В цьому фрагменті (Рис.17) Наталя підмічає ще одну характерну ознаку нарцисичності матері Олексія. Нарцисичні матері вважають, що їхні діти постійно їм «винні». Вони діють на почуття провини своїх дітей, маніпулюючи та займаючись гайзлатерством своїх дітей. Часто нарцисична мати всіма силами утримує біля себе вже дорослих сина або дочку, всіляко переконуючи їх, що вони слабкі й беззахисні, а світ дуже небезпечний. І тут нерідко звучить подвійне послання, що складається їх взаємовиключних установок: *«Потрібно бути сильним і самотійним»* (тобто зручним для одного з батьків) і *«Ти без мене не впораєшся»*.

Надважливий, як на мене момент у фільмі та моєму аналізі (Рис.18). Наталя, розглядаючи старі фотографії, підмічає дивовижну схожість неї та матері головного героя. Важливість цього моменту в тому, що самі герої говорять про цю схожість, тобто це визнається на пряму. Ми пам'ятаємо, що ця схожість режисер показав нам одразу, адже і матір і дружину героя грає одна актриса. Про схожість партнера та одного з батьків я вже говорила у попередніх розділах.

Дуже цікава та важлива репліка, що її промовляє Наталя (Рис.19) на запитання свого колишнього чоловіка «Що моїй матері від мене потрібно?». Хоча Олексій і вимовив це риторично, Наталя йому відповіла як є, мати хоче аби Олексій знову став дитиною, тим маленьким хлопчиком, про якого мати могла піклуватися і таким чином постійно відчувати себе потрібною. Як я вже зазначала, нарцисичні батьки прагнуть відібрати у дитини найголовніше – це право бути самим собою. Недарма більшість людей, один або обоє батьків котрих мали нарцисичний розлад, часто відчують себе ніби їх не існує. Нарцисична людина вважає дитини, ніби, продовженням себе в прямому сенсі слова, повною та неподільною своєю власністю. Дитина для такої людини – нескінченне джерело різноманітних ресурсів. Саме тому така людина усіма силами намагається утримувати це джерело поруч якомога довше.

Ще один дуже цікавий, як на мене, епізод (Рис.20). Мати головного героя віддзеркалює батька головного героя. Якщо уважно придивитися, то можна помітити, що нахил голови абсолютно однаковий. Мати дивиться зі злістю та німою образою на чоловіка, що залишив її. У її погляді можна побачити усю внутрішню гіркоту та тяжкість її самотнього світу. У цьому погляді більше немає закоханості та любові. Мати головного героя більше не любить свого чоловіка. У погляді батька є щось тривожне, розгублене, навіть примарне. Варто розуміти, що жінка знаходиться у реальності, на це нам вказує її кольоровість. Чоловік знаходиться у спогадах, він всього лиш ретроградний спогад головної героїні. Плід її образ, що ніяк не забуваються.

На мою думку, за цією реплікою доктора (Рис.21), ми можемо зробити висновок, що хвороба цілком і повністю психосоматична. Тобто, поганий та присмертний стан Олексія цілком і повністю є *відображенням* психологічного

стану головного героя, і його одужання винятково залежить, зможе він побороти свій невротичний нарцисичний стан чи ні.

Також, дуже цікава деталь: на стінах висить безліч дзеркал різної форми та розміру. Мене це наштовхує на думку про багатогранність і багатоликість образів, що на себе приміряють люди з нарцисичним неврозом. Також, у мене виникає асоціація з книгою «Аліса в задзеркаллі» Льюїса Керрола, де головна героїня повністю занурена у світ своїх фантазій і геть не помічає навколишньої реальності.

У цьому епізоді (*Рис.22*) лікар шокує глядача, та каже, що у головного героя померла дочка, дружина та мати. Шокуючим це є для глядача це через те, що це не правда. Це є метафорою, перебільшенням, гіперболізацією проблеми, що її створив у себе в голові Олексій. Є також антисоціальна патологія та, так званий «синдром мертвої матері». Це дуже рідкий і досить важкий синдром. В історії таких людей присутня важка депресія їхніх матерів у перших роках їх життя. Такий стан ще називають післяпологовою депресією. Несвідомо вони сприймають це так, що єдиний спосіб зберегти зв'язок з нею – це внутрішньо померти самому. Вони починають намагатися демонструвати репрезентації інших та самих себе, здійснюючи так звану «деоб'єктивізацію». Зовні вони виглядають досить успішно соціалізованим та навіть досягають значного успіху, але, в душі, вони дуже страждають.

У цьому фрагменті (*Рис.23*) дуже добре показано, що відбувається у душі прихованого нарциса. Головний герой страждає від мук совісті, від сумнівів та небажання рухатися далі. Його гнітить відчуття сорому та вини. Прихований або вразливий – чутлива форма нарцисизму, характеризується підвищеною вразливістю до критики, відсутністю самовпевненості (а іноді і відсутність впевненості взагалі), соціальною замкнутістю, але подібно до

відкритої форми – існує елемент грандіозності. Хоча прихований нарцисизм складається з грандіозності як складової частини, у грандіозності є елемент незахищеності та крихкості.

Ця поранена пташечка (*Рис.24*) – це символ головного героя фільму. Він знаходиться у важкій нарцисичній депресії та скорботі. Він цілком розуміє патологічність свого стану, але йому не впоратися без допомоги.

У фільмі «Дзеркало» вторгнення фантазматичного голосу реального батька режисера цілком визначає міжсвітний спосіб існування головного героя – хлопчика Ігната. Він живе між світами батька і матері, минулого і майбутнього, внутрішнього і зовнішнього, його найбільш адекватний стан – дежа вю, нова вигадана ним реальність. Відносини зі словом, у героїв, суперечливі.

Про складність процесу «говоріння» говорив нам епілог, де хлопець не міг вимовити і слова. Ігнат в «Дзеркалі» заворожений словом, цілком йому належить, але його не розуміє. Інтимний зв'язок зі словом закриває йому шлях до сенсу. Істотно важливий епізод фільму – перебування в квартирі батька. Ігнат гостює у батька (в його будинку, тобто практично в його внутрішньому світі) в його відсутність. Голос Арсенія Тарковського у фільмі «Дзеркало» стає камертоном батьківського почуття, фігура батька конституюється як неможлива, тобто абсолютна, співвідноситься з божественною. Тому всі інші її втілення у фільмі – Олег Янковський в образі батька, голос Смоктуновського – лише симптоми розпаду. Якщо фігура батька неможлива, вона розпадається. Ідентифікація як головний механізм входження в Символічне виявляється неможливою також. Ставлення до батька, до слова і до сенсу тісно переплетені для Тарковського і утворюють одну проблему. «Будь мною і не мною» – ось

та суперечлива вимога, яка звернене до суб'єкта в епоху Едіпового випробування.

Вирішуючи це протиріччя, людина стає, по-перше, іншим і, по-друге, дорослим. Персонажі Тарковського навіть не зустрічаються з цією вимогою, оскільки чують голос Отця як голос Матері, не в повеліннях і заборонах, а в вібраціях і інтонаційних відтінках. На умовах ідеалізації мати витісняється зі структури відносин. Її голос у телефонній трубці знаходить повсякденність, вона говорить від імені непотрібної реальності, звертаючись до героя, який принципово не знає, яке «тисячоліття надворі». Батько залишається єдиним фантазматичним гегемоном, в розташуванні якого син завжди не впевнений.

Психоаналітичний погляд на специфіку едіпальних відносин (фігура батька в фільмах Тарковського – не об'єкт ідентифікації, але об'єкт прямої лібідоносної інвестиції, а батько і син існують в діадичних відносинах, що виключають ідентифікацію; ці відносини знаходять своє втілення в особливій афективній конфігурації ніжності і гніву як почуттів, які не які передбачають реального застосування, а також в магічній функції слова) дозволяє побачити творчість Тарковського в дещо іншій перспективі. Традиція символічною інтерпретації фільмів Тарковського, з цієї точки зору, постає не цілком адекватною. Можливо, варто спробувати зрозуміти творчість Тарковського не в звичних координатах класичного європейського кіно (до речі, виражено Едіпального) Бунюеля, Фелліні, Бергмана, до якого Тарковський відносив себе сам, а в категоріях сучасного антипсихологічного кіно, реконструюють кризу едіпальних відносин - в контексті фільмів Д. Лінча, Ф. Озона.

ВИСНОВКИ

У своєму дослідженні я зробила спробу прослідкувати концептуалізувати поняття нарцисичного розладу особистості, концептуалізувати та описати нарцисичну травму. Відтак, я прийшла до висновку, що нарцисичний розлад - це серйозна проблема, для якої вірогідні наступні симптоми: постійні фантазії нереалістичні таланти про успіх, досягнення, талант; переоцінка власної значущості для близьких і оточуючих; щира та надмірна впевненість у власній унікальності; зверхнє та байдуже ставлення до оточуючих; заздрість і неприйняття чужого успіху; неможливість переживання про почуття оточуючих, тобто, відсутність емпатії; потреба у захопленні собою; використання людей в своїх інтересах; нездатність щось робити безкорисливо. Відповідно нарцисична травма – це особливий стан та досить гнітючий стан психіки. У дитинстві таким людям постійно стверджують, що вони не мають права бути собою, оскільки батьки хочуть бачити їх іншими. Тому, коли такі люди стають дорослими, найчастіше вони знаходять собі партнерів, які люблять їх тільки тоді, коли вони відповідають їхнім очікуванням.

Є два варіанти, до чого можуть привести такий травмований стан у стосунках. Перший: травмована людина стає жертвою, яка приречено підкоряється нарцису, оскільки боїться його розгнівати. Другий варіант: люди з нарцисичною травмою самі перетворюються в нарцисів, яких хвилює перш за все почуття власної значущості.

Також мною було зроблено порівняння поведінкових патернів героїв фільму «Дзеркало» з патернами людини з нарцисичним розладом та зроблено порівняння поведінкових патернів героїв фільму «Дзеркало» з патернами людини, що зазнала нарцисичної травми.

На основі проведених порівнянь зроблено такі висновки та доведено наступні гіпотези. У матері головного героя, Марії – нарцисичний розлад, вона холодна, груба, в неї відсутня емпатія щодо власних дітей. У Марії не було задовільних стосунків з власним чоловіком, вона грала роль хорошої матері, що помічали оточуючі люди. Як наслідок, у головного героя Олексія, її сина, теж сформувався нарцисичний розлад, а саме його різновид перевернутий, або його ще називають прихований, нарцисизм. У героя є всі властиві симптоми: гнітюче почуття провини перед матір'ю, картання совісті, депресивні епізоди. Також Олексій, як і його матір, не має задовільних стосунків з дружиною, холодно ставиться до власного сина, але грає роль відповідального батька. Партнерка головного героя, Наталя, – також має нарцисичний розлад. Можна стверджувати, що її симптоми віддзеркалюють симптоми матері Олексія. Наталя також досить байдуже ставиться до сина Ігната, піклується винятково про те, що скажуть про її сина люди, та про власне щастя. Вона звинувачує у всіх проблемах або колишнього чоловіка, або його мати Марію. Дитина Олексія та Надії, Ігнат, як наслідок виховання нарцисичними батьками – має посттравматичний стресовий розлад. У Ігната можна спостерігати характерну “втечу від реальності”. Він абсолютно позбавлений відчуття реальності, перебуває у деперсоналізації та дереалізації. Він не комунікує з власними батьками, та навіть коли робить таку спробу - наштовхується на нерозуміння. Хлопчик вигадав собі власний світ, де знаходить власну віраду та компенсацію нелюбові.

Також хочеться додати, що фільм «Дзеркало» це нескінченний простір для психоаналізу, де кожен знайде для себе щось нове та важливе. У своїй роботі я застосовувала лише одну призму, лише один підхід, але на мою думку, цей фільм вартий ще більш глибокого та усестороннього аналізу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. "Disorders of personality: DSM-III: axis II—by Theodore Millon, Ph.D.; Wiley, New York City, 1981, 458 pages
2. Allan Langdale. 2002. *Hugo Münsterberg on film: the photoplay--a psychological study, and other writings*. New York: Routledge.
3. Atlas, G. D., & Them, M. A. (2008). Narcissism and sensitivity to criticism: A preliminary investigation. *Current Psychology*, 27, 62–76.
4. Bach S: Narcissism. continuity and the uncanny. *Int J Psychoanal* 56:77-86, 1975
5. Barry, C. T., & Malkin, M. L. (2010). The relation between adolescent narcissism and internalizing problems depends on the conceptualization of narcissism. *Journal of Research in Personality*, 44, 684–690.
6. Baumeister, R. F., Hutton, D. G., & Cairns, J. (1990). Negative effects of praise on skilled performance. *Basic and Applied Social Psychology*, 11, 131–148.
7. Berg B. Film Theory, Psychoanalysis and Figuration: On Endless Night: Cinema and Psychoanalysis, Parallel Histories. 1999. <http://www.uspress.edu/books/pages/6945.html>
8. Brerley M. On making a documentary film on psychoanalysis / The 1st European Psychoanalytic Film Festival held at BAFTA, London, November, 1-4, 2001. <http://www.psychoanalysis.org.uk/epff3/brearley.htm>

9. Breuer, J., & Freud, S. (1957). *Studies on hysteria*. Basic Books.
10. Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219–229.
11. Campbell, W. K., Foster, J. D., & Brunell, A. B. (2004). Running from shame or reveling in pride? Narcissism and the regulation of self-conscious emotions. *Psychological Inquiry*, 15, 150–153.
12. Concurrent Treatment of PTSD and Substance Use Disorders Using Prolonged Exposure (COPE): Patient Workbook
STAT!Ref electronic medical library
13. Dweck, C. S. (2002). Messages that motivate: How praise molds students' beliefs, motivation, and performance (in surprising ways). In J. Aronson (Ed.), *Improving academic achievement* (pp. 37–59). New York, NY: Academic Press.
14. Ellis, Havelock. Auto-erotism: a psychological study .*Alienist and neurologist* (1880-1920); *East bridgewater* vol. 19, iss. 2, (Apr 1, 1898): 260 p.
15. Fenichel O. The drive to amass wealth // *Psychoanalytic Quarterly*. — 1938. — № 7. — P. 197
16. Ferenczi.S. Confusion of Tongues // *The International Journal of Psychoanalysis*. — 1949. — V. 30 — 225 p.
17. Ferguson, T. J., Stegge, H., & Damhuis, I. (1991). Children's understanding of guilt and shame. *Child Development*, 62, 827–839.
18. Foster, J. D., & Trimm, R. F. (2008). On being eager and uninhibited: Narcissism and approach-avoidance motivation. *Society for Personality and Social Psychology*, 34,
19. Freud S. Complete Works.The Standart Edition of the Complite

20. Gabbard G.O. *Psychoanalysis and Film, an Introduction*. International Journal of Psychoanalysis. Key Papers Series, London and New York, 2001.
21. Jung, C. G. (1902) On the Psychology and Pathology of So-Called Occult Phenomena. *In* *Collected Works*, vol. 1. Princeton: Princeton University Press. C.121
22. Kepner J. *Body Process: A Gestalt Approach to Working with the Body in Psychotherapy*. — Gardner Press, 1987. — 223 p.
23. Kluge D. *Psychoanalysis and Film*. 1999. <http://www.dspp.com/papers/kluge.htm>
24. Kohut, Heinz (1972). *Thoughts on narcissism and narcissistic rage*. *In* *The search for the self*. Madison, Connecticut: [International Universities Press](#). pp. 615–58. Vol. 2
25. Lampl-de Groot, Jeanne. (1985). *Man and mind: Collected papers of Jeanne Lampl-de Groot, M.D.* New York: International Universities Press.
26. Mollon, P., & Parry, G. (1984). The fragile self: Narcissistic disturbance and the protective function of depression. *British Journal of Medical Psychology*, 57(2), 137–145.
27. *Narcissism: Psychoanalytic Essays*. By Bela Grunberger. Madison, Connecticut: International Universities Press. 1990. 311 pp
28. Otto Fenichel: *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*. 3 vols, 1945
Psychological Works of Sigmund Freud. — Vol. 1-24. — W. W.Norton & Company; 1976. — 3042 p.288
29. *Slings and Arrows: Narcissistic Injury and Its Treatment* by JD Levin. Northvale NJ: Jason Aronson Press Inc; 1993.312 p

30. Абрахам, К. (1907). О значении сексуальной травмы в детстве для симптоматиологии раннего слабоумия. В Hilda, C., Abraham, M.D. (Ed) (1955). Клинические статьи и эссе по психоанализу. Лондон: Hogarth Press и Институт психоанализа.
31. Бион У. Р., Элементы психоанализа. — М.: "Когито-Центр", 2009.
32. Боулби Джон. Привязанность. — М.: Гардарики, 2003. — 477с.
33. Гемайл Д. Некоторые размышления по поводу аналитического выслушивания и экрана сновидения. // Современная теория сновидения, Релф-бук, 1999.
34. Джонсон С. М. Психотерапия характера. Практическое руководство. — М.: Корвет, 2015. — 352 с.
35. Ежек Н. «Не будь таким, какой ты есть! Будь таким, как я хочу!» Нарциссическая травма. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.gesterap.ru/articles.html?id=19>
36. Куликова-Новаковская И. Кого плодят «Нарциссы» [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.b17.ru/article/narcissism_dsf/
37. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис: пер. с франц. Н.С. Автономовой. — М.: Высш.шк., 1996. — 623 с.
38. Малейчук Г.И. Человек-фантом [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/27775/>
39. Миллер А. Воспитание, насилие и покаяние. — М.: Класс, 2010. — 296 с.
40. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию — Карен Хорни
Перевод: Е. Замфир, Михаил Решетников 314 с.
41. Ницше Ф., Фрейд З., Фромм Э., Камю А., Сартр Ж. П. Сумерки богов. — М.: Политиздат, 1989. — 398 с.

42. Понталис Ж.-Б. Сновидение как объект. // Современная теория сновидений. Релф-бук, 1999.
43. Ранк О. Травма рождения и её значение для психоанализа. — М.: «Когито-Центр», 2009.
44. Сверчков М.Б. Недолюбленный ребенок [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.psycall.org/horoshay_mama.php Münsterberg, Hugo, and
45. Сумкина С.В. Нарциссическая или театральная мама [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/45355/>
46. Фон Захер-Мазох Л., Делез Ж., Фрейд З. Венера в мехах. — М.: Культура, 1992. — 380 с.
47. Фрейд З. Избранное. Кн. 1. — М.: Вся Москва; Московский рабочий, 1990. — 176 с.
48. Фрейд З. Навязчивость, паранойя и перверсия. — СПб.: Азбука-классика, 2015. — 320 с.
49. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. — Минск: БСЭ, 1990. — 166 с.
50. Фрейд З. Печаль и меланхолия. Психология эмоций. Тексты /Под ред. В.К.Вилюнаса, Ю.Б.Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984.
51. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура. — М.: Ренессанс, 1991. — 296 с.
52. Фрейд З. Психология бессознательного. — СПб.: Питер, 2002. — 400 с.
53. Фрейд З. Толкование сновидений. Киев. 1998.
54. Фрейд З. Тотем и табу: Психология первобытной культуры и религии. Пер. с нем. М. В. Вульфа. М. — Пг.: ГИЗ, 1923.
55. Фрейд, З. "Я" и "Оно". Избранные работы / З. Фрейд ; переводчик Л. Голлербах. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 165 с.

56. Фромм Э. Человек для самого себя. Исследование психологических проблем этики = Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics (1947) / Перевод Э. М. Спировой. — М.: АСТ, 2010. — 352 с.
57. Черных Т.Л. Без права быть собой: травмирующие правила нарциссической семьи [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/66461/>
58. *Шниц Р. А., Коблинер У. Г.* Первый год жизни. Психоаналитическое исследование нормального и отклоняющегося развития объектных отношений/ Пер.с англ. Л. Б. Сумм. Под ред. А. М. Боковикова
59. Янсонене Л.А. Нарциссическое расширение или «сынок, надень кофту, а то маме холодно» [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.b17.ru/article/9178/>

ДОДАТКИ

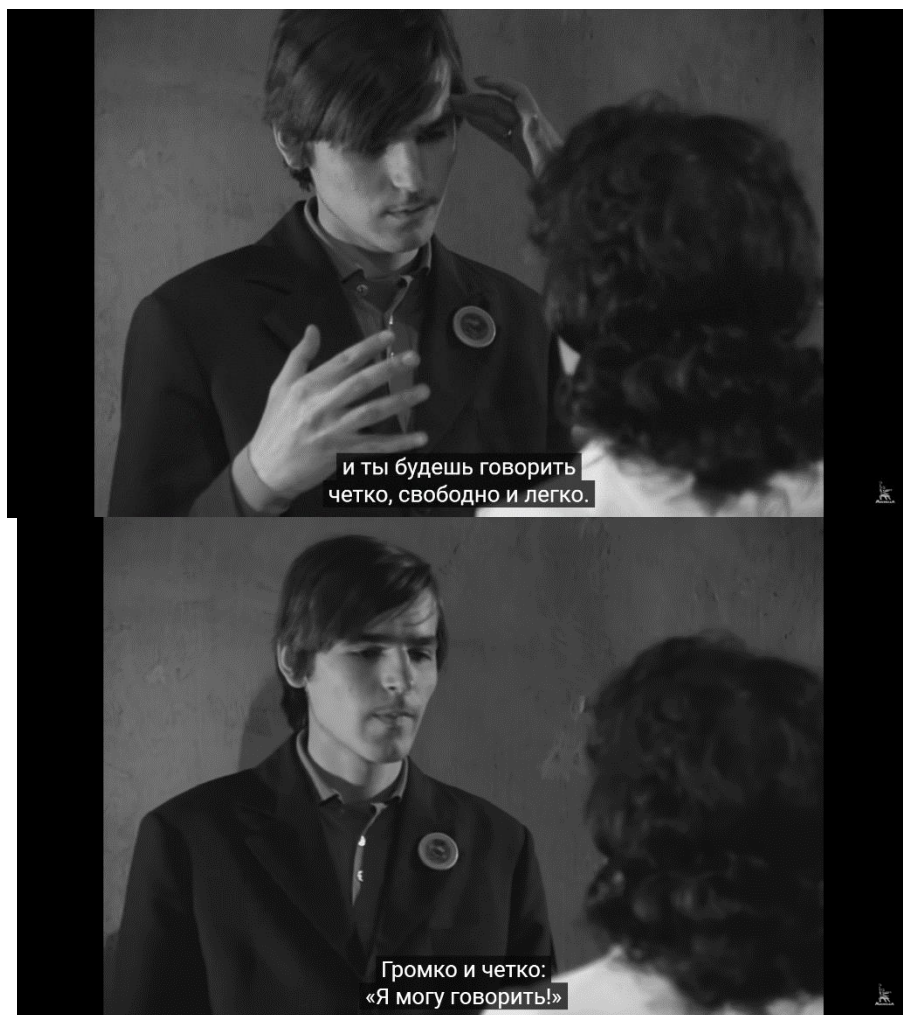

Рис.1

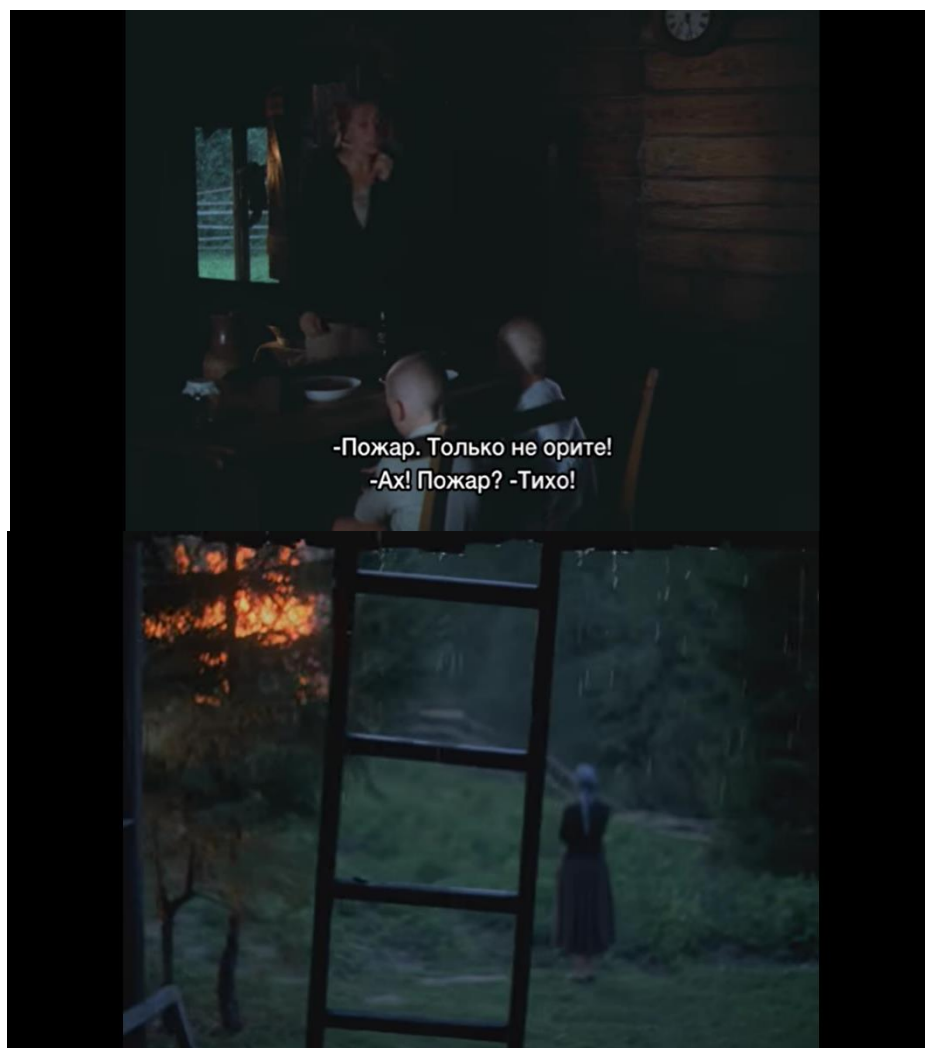

Рис.2

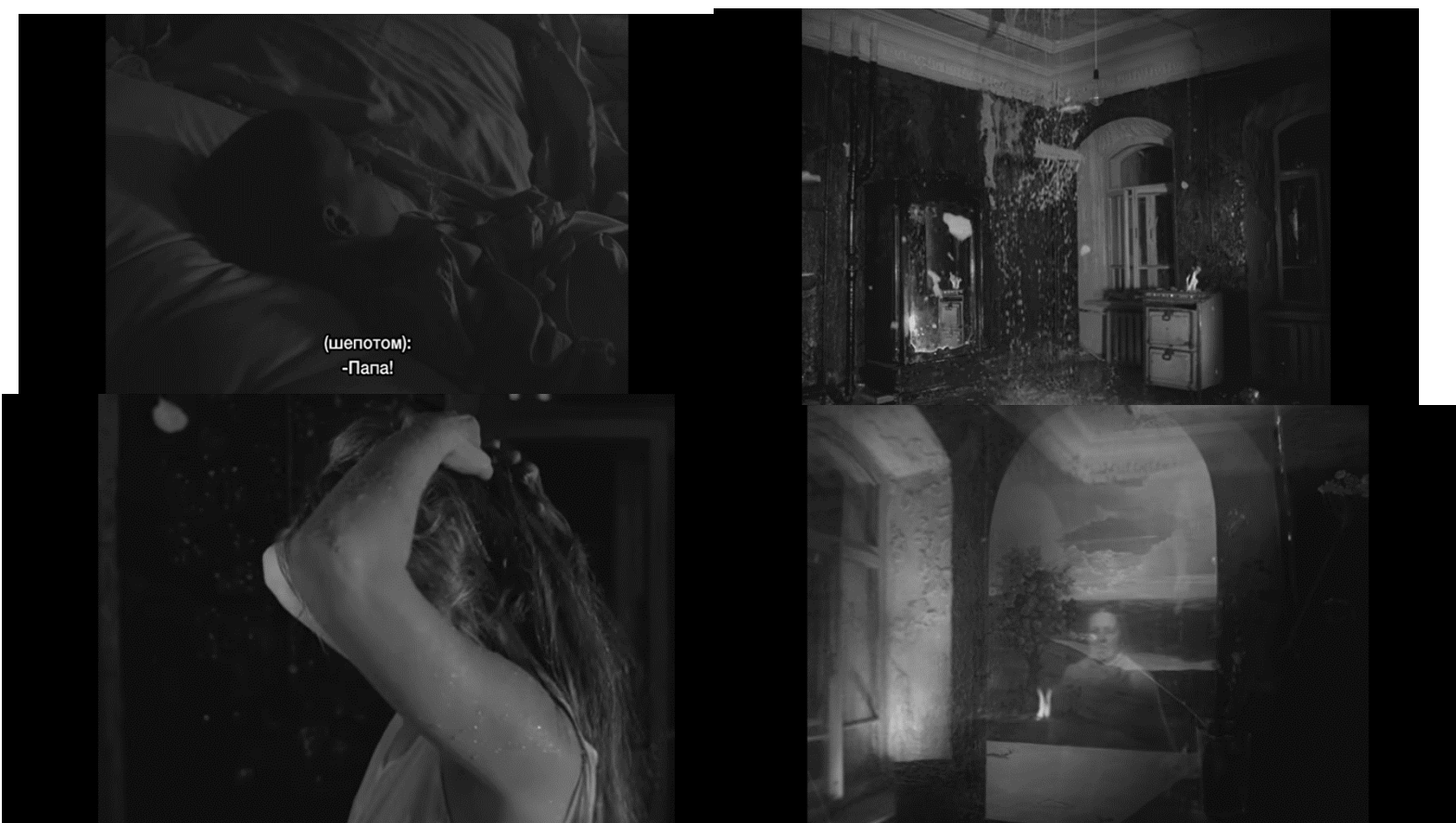

Рис.3

Рис.4

Рис.5

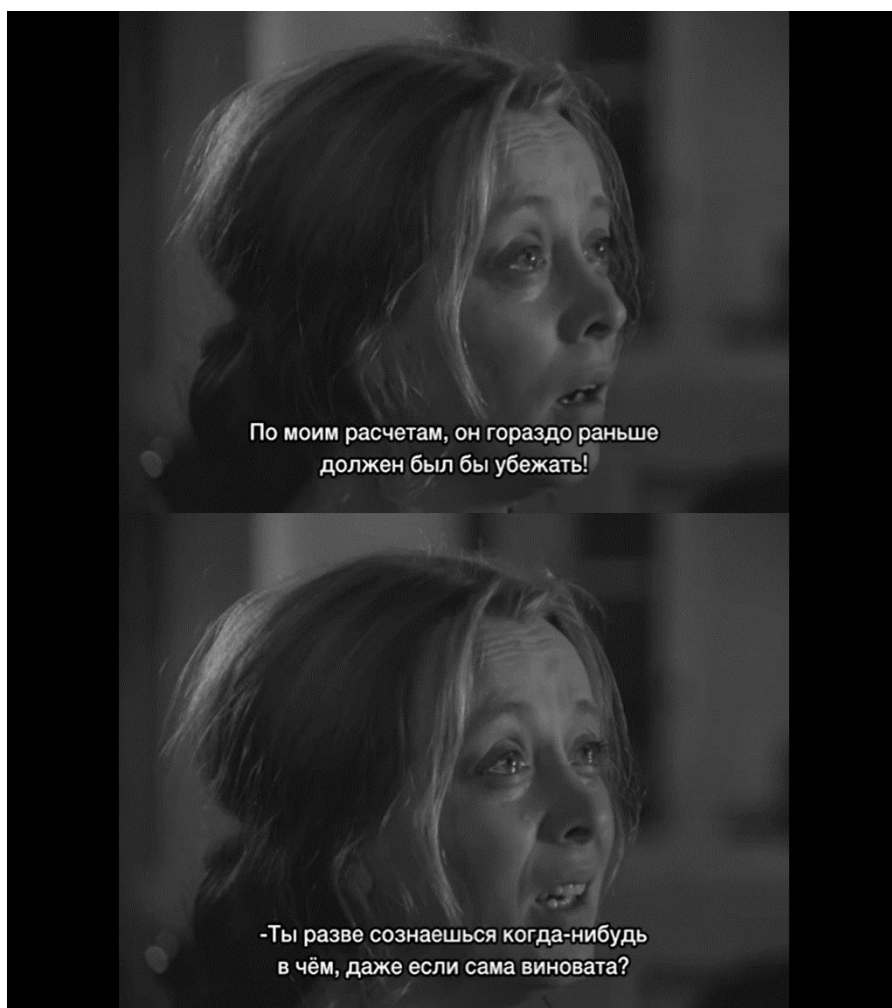

Рис.6

Рис.7

Рис.8

Рис.9

Рис.10

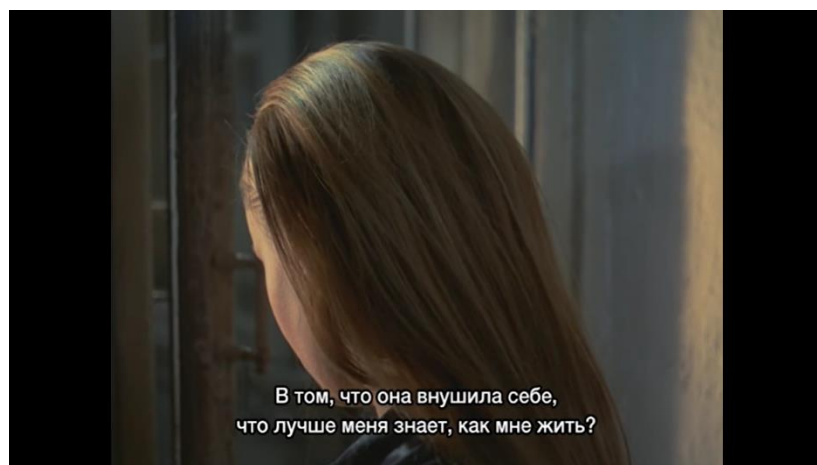

Рис.11

Рис.12

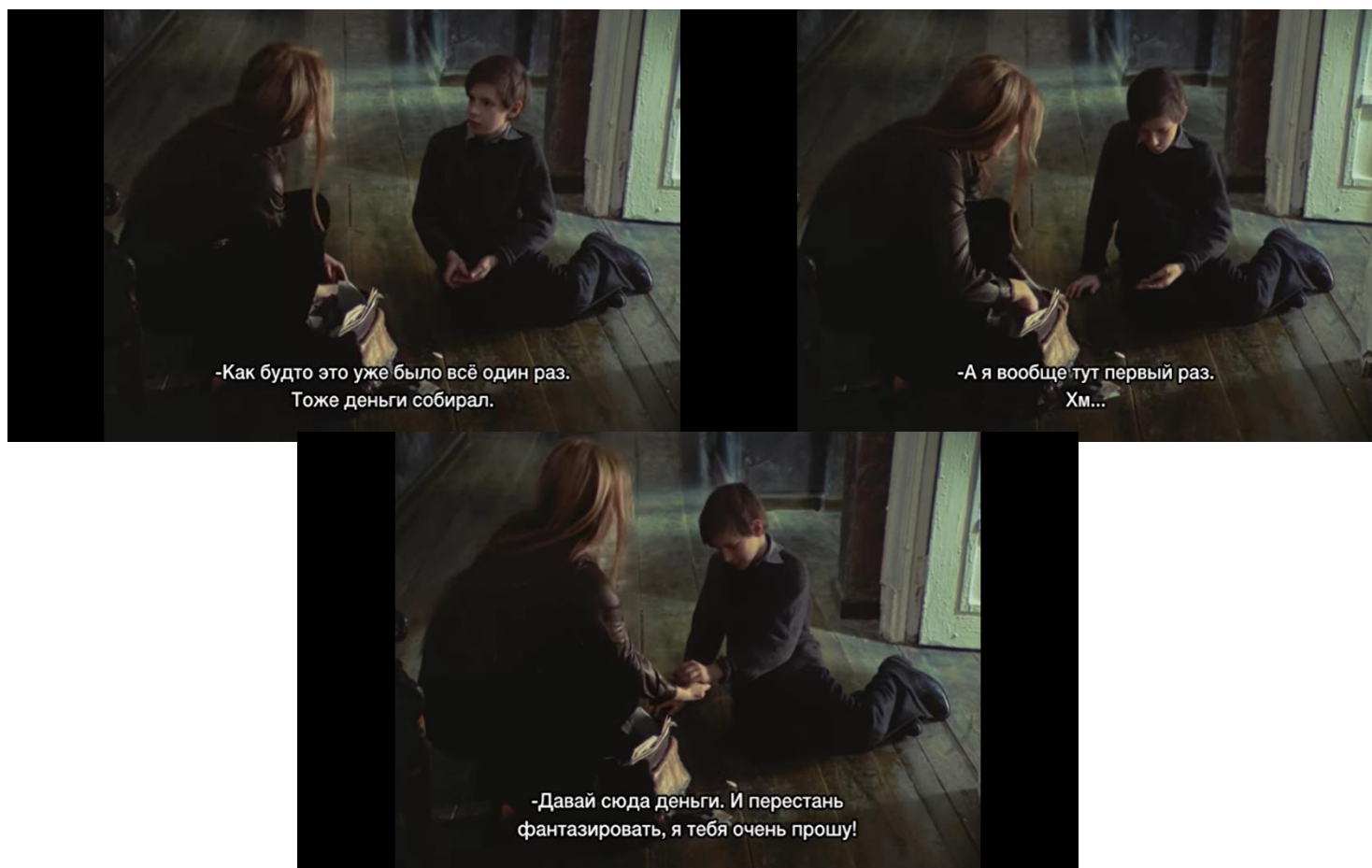

Рис.13

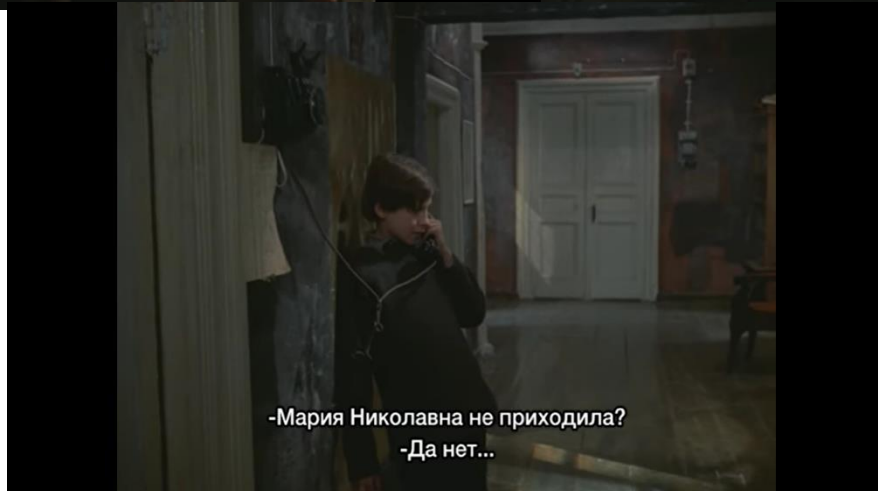

Рис.14

Рис.15

Рис.16

Рис.17

Рис.18

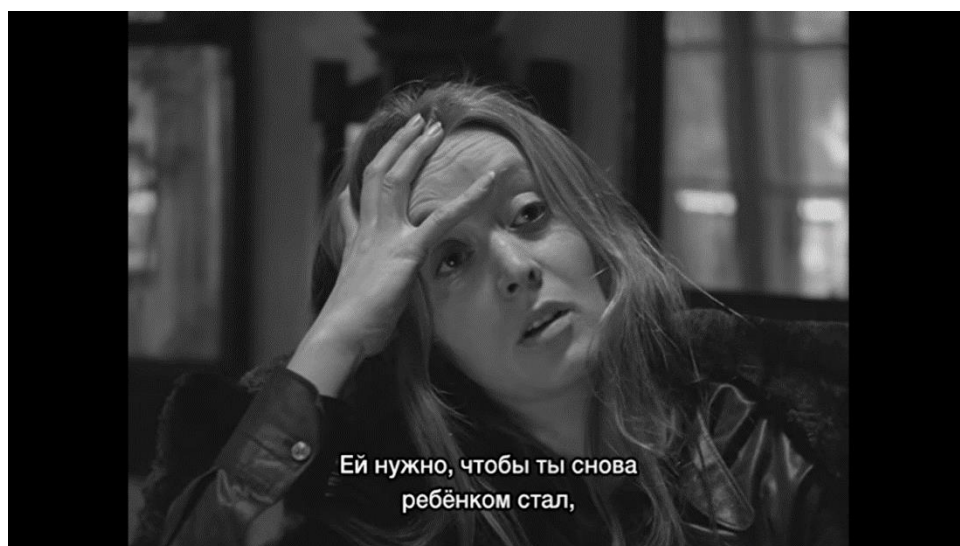

Рис.19

Рис.20

Рис.21

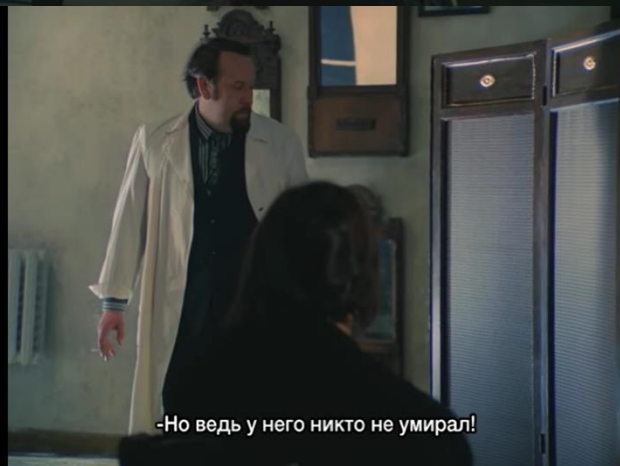
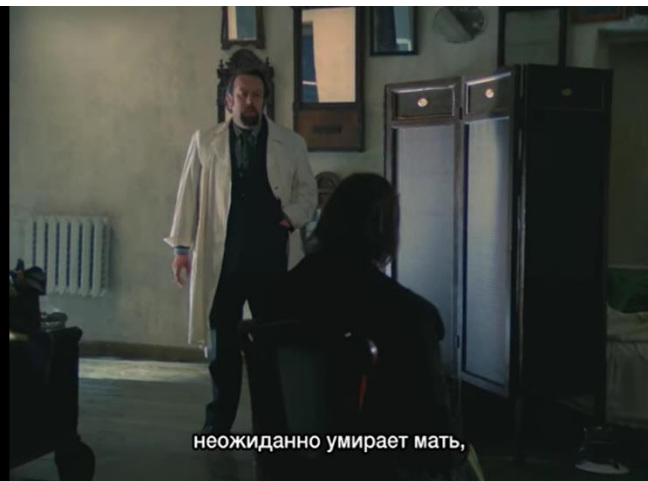

Рис.22

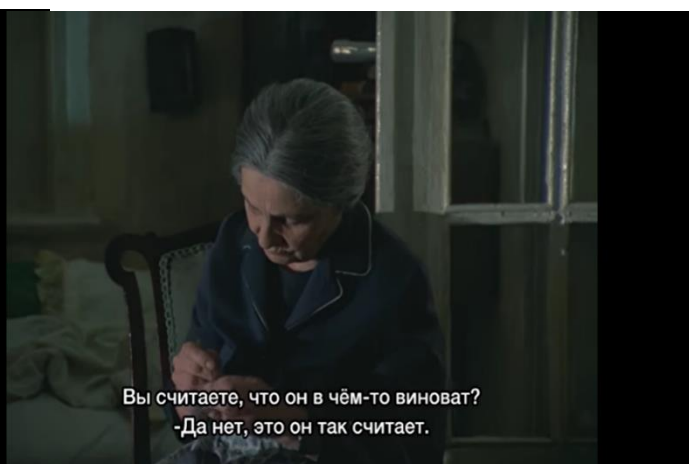
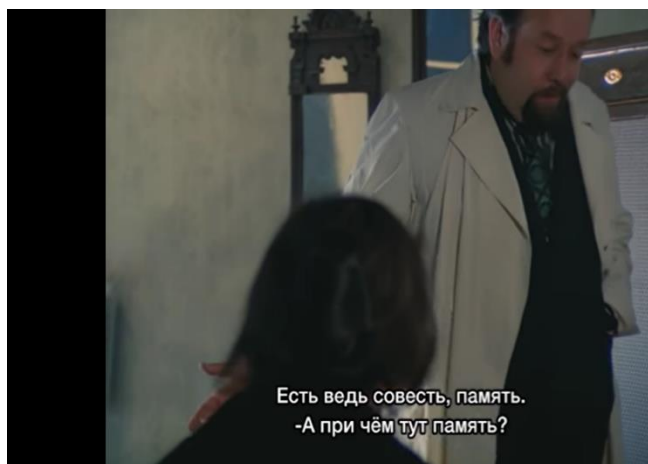

Рис.23

Рис.24